

Eindelijk democratie?

Waarom de Arabische Lente tot verschillende uitkomsten
heeft geleid in Tunesië en Syrië

Masterscriptie

Iris Rikmanspoel

S3856658

31-03-2016

Universiteit Utrecht

MA Internationale Betrekkingen in Historisch Perspectief

Begeleid door dr. Geraldien von Frijtag Drabbe Kunzel

Inhoudsopgave

1. Inleiding	3
Tunesië: een democratie?	8
Historische context.....	10
2. Sociale en economische verhoudingen	12
Eenheid en fragmentatie.....	13
Economische ongelijkheid	14
Sociale en economische verhoudingen na de revolutie.....	17
3. De rol van politieke actoren	18
Tunesië: Islamisten en oude elites	19
Verdeel-en-heers-politiek in Syrië.....	23
4. De compatibiliteit tussen islam en democratie.....	24
Islam versus islamisme	25
Islamisme en democratie in Tunesië	27
De Islamitische Staat in Syrië.....	29
5. Buitenlandse invloeden op het democratiseringsproces.....	31
Externe actoren en hun buitenlands beleid	32
Samenwerking met de nieuwe Tunesische regering.....	34
Verdeeldheid ten aanzien van Syrië	35
6. Conclusie	38
Aangehaalde literatuur.....	42

1. Inleiding

Vijf jaar na het begin van de Arabische Lente in december 2010 kan gezegd worden dat de revoluties grotendeels niet succesvol zijn geweest. De opstanden die hebben plaatsgevonden in onder andere Tunesië, Libië, Egypte, Syrië en Yemen hebben niet overal tot dezelfde uitkomsten geleid, maar van de gewenste democratisering is over het algemeen geen sprake. In Egypte is de in 2012 democratisch gekozen president Mohammed Morsi alweer afgezet door het leger, en in Libië en Yemen strijden verschillende facties nog altijd om de macht. In Syrië is de revolutie zelfs uitgegroeid tot een grootschalige, bloedige oorlog tussen de regeringstroepen van president Bashar al-Assad, Islamitische Staat en andere kleinere rebellengroepen. Het enige land waar de revolutie relatief goed gelukt lijkt te zijn, is Tunesië. De opstand begon hier op 17 december 2010, toen een jonge straatverkoper zichzelf in brand stak uit protest tegen de slechte leefomstandigheden en beperkte vrijheid van meningsuiting in zijn land. Deze gebeurtenis veroorzaakte een golf aan protesten in Tunesië en daarbuiten, maar in tegenstelling tot andere landen in de regio lukte het in Tunesië om democratische verkiezingen te houden en daarna relatieve politieke stabiliteit te bewaren. Het gevolg hiervan is dat Tunesië op dit moment de enige democratie is binnen de Arabische wereld.

Van alle uitkomsten die de Arabische Lente tot gevolg heeft gehad, lijken die in Tunesië en Syrië elkaars uitersten. In Tunesië heeft de revolutie daadwerkelijk geleid tot democratie, terwijl er in Syrië een grootschalige burgeroorlog uit voort is gekomen. Toch is het uitgangspunt in beide landen hetzelfde, namelijk een bevolking die in opstand is gekomen tegen een autoritair regime met het doel om meer democratie en politieke vrijheden te bewerkstelligen. Kennelijk zijn er één of meer factoren die de transitie naar democratie in Tunesië makkelijker gemaakt hebben dan in de rest van de Arabische wereld en Syrië in het bijzonder. Welke factoren dit zijn, en waarom het proces van democratisering beter verloopt in Tunesië, is nog niet uitgebreid beschreven in de wetenschappelijke literatuur. Deze vraag staat daarom centraal in dit onderzoek.

Veel literatuur over de Arabische Lente richt zich op de revoluties zelf, op de oorzaken en directe gevolgen ervan. Voorbeelden hiervan zijn *Dispatches from the Arab Spring: Understanding the new Middle East* van Paul Amar en Vijay Prashad, en *The Arab Spring: Change and Resistance in the Middle East* van Mark L. Haas en David W. Lesch.¹ Over democratisering na de Arabische Lente wordt ook wel gesproken, maar hierover zijn auteurs terughoudender. Zo is er Ricardo René Larémont die kijkt naar de mogelijkheden voor democratisering in verschillende Arabische landen en de rol van politieke partijen hierbij in Tunesië.² Marc Lynch spreekt ook voorzichtig over democratie, en onderschrijft hierbij het belang van *identity politics*. Volgens hem is de grootste uitdaging voor de staten in het Midden-Oosten de transitie van een autocratisch systeem dat belang had bij verdeeldheid in de samenleving, naar een samenleving waar consensus bestaat.³ Ook Hafez Ghanem onderzoekt de mogelijkheden voor duurzame democratie in de regio. Hij stelt dat economische en sociale hervormingen nodig zijn om economische groei te realiseren, en daarmee vrede en stabiliteit in de regio te creëren.⁴ Bassam Tibi onderzoekt de compatibiliteit van het islamisme met een liberale

---

¹ Paul Amar & Vijay Prashad (red.), *Dispatches from the Arab Spring: Understanding the new Middle East* (Minneapolis 2013) e-book. en Mark L. Haas & David W. Lesch (red.), *The Arab Spring: Change and Resistance in the Middle East* (Boulder 2013) e-book.

² Ricardo Rene Larémont (red.), *Revolution, revolt and reform in North-Africa: the Arab Spring and beyond* (New York 2014) e-book.

³ Marc Lynch, *Arab uprisings explained: New contentious politics in the Middle East* (New York 2014) e-book.

⁴ Hafez Ghanem, *The Arab Spring five years later: towards great inclusiveness* (Washington 2016) e-book.

democratie.⁵ Ook Jocelyne Cesari beschrijft in haar boek de invloed van de islam op democratiseringsprocessen in het Midden-Oosten.⁶

Er zijn veel auteurs die onderzoek hebben gedaan naar de oorzaken en uitkomsten van de Arabische Lente, maar minder die ook schrijven over het eventuele proces van democratisering dat daarop volgt. Doen zij dit wel, dan is het vaak op een voorzichtige, meer speculatieve toon. Dit is begrijpelijk, want in de meeste staten die de Arabische Lente hebben doorgemaakt is van democratie nog geen sprake. Ook is het nog onduidelijk of de democratie zich overal in het Midden-Oosten zich zal gaan ontwikkelen. Alleen in Tunesië is de basis voor een duurzame democratie neergezet, ook al is deze basis nog fragiel. Over de vraag waarom het juist in Tunesië is gelukt om een democratie op te zetten en niet in de rest van de staten in het Midden-Oosten, wordt niet uitgebreid geschreven in de literatuur. Een veelomvattende en vergelijkende analyse waarbij alle aspecten, waaronder het sociaal-economische, religieuze en politieke, in beschouwing worden genomen, ontbreekt. Ook geeft de literatuur geen inzicht in wat de geslaagde dan wel mislukte democratiseringsprocessen in Tunesië en de rest van het Midden-Oosten betekenen voor traditionele theorieën over democratisering.

Traditionele theorieën over democratisering in het Midden-Oosten moeten herzien worden in het licht van de recente gebeurtenissen tijdens en na de Arabische Lente. Deze theorieën probeerden in het verleden namelijk vooral te verklaren waarom autoritaire regimes overeind konden blijven terwijl autoritaire regimes op andere plekken in de wereld plaatsmaakten voor een zekere vorm van democratie. De gebeurtenissen rondom de Arabische Lente hebben deze theorieën over de soliditeit van autoritaire regimes in het Midden-Oosten in sommige opzichten betwistbaar gemaakt. Dit onderschrijft ook Lynch in zijn boek *Arab uprisings explained: New contentious politics in the Middle East*.⁷

Sinds de jaren vijftig van de vorige eeuw bestaan er verschillende theorieën over democratisering in het Midden-Oosten. In zijn artikel 'Authoritarian persistence, democratization theory and the Middle East' geeft politicoloog Raymond Hinnebusch een overzicht van een groot aantal belangrijke theorieën over democratisering vanaf de jaren vijftig. Een daarvan is de Moderniseringstheorie, die is gebaseerd op de ervaring met de geïndustrialiseerde staten en stelt dat een hogere levensstandaard leidt tot sociale mobilisatie en een maatschappij die meer inspraak eist in politieke besluitvorming.⁸ Het probleem met deze traditionele Moderniseringstheorie is echter dat het niet kan verklaren waarom er fascistische en communistische autoritaire regimes aan de macht kwamen in een relatief modern en sociaal gemobiliseerd Europa, terwijl de op dit moment grootste democratie ter wereld, namelijk India, zo onderontwikkeld was.

In reactie op deze kritiek is een nieuwe variant van de traditionele Moderniseringstheorie ontwikkeld.⁹ Deze latere Moderniseringstheorie is gebaseerd op empirisch onderzoek in ontwikkelingslanden in plaats van in geïndustrialiseerde landen. Een uitkomst van dat empirisch onderzoek is dat modernisering in het Midden-Oosten niet tot economische gelijkheid heeft geleid, maar juist tot meer ongelijkheid. In het Midden-Oosten is de macht, in economische en politieke zin, bij de heersende elites blijven liggen. Volgens Hinnebusch waren (en zijn) de lagere klassen

---

⁵ Bassam Tibi, *The Shari'a state: Arab Spring and democratization* (Hoboken 2013) e-book.

⁶ Jocelyne Cesari, *The awakening of Muslim democracy: religion, modernity and the state* (New York 2014).

⁷ Lynch (2014), conclusie.

⁸ Raymond Hinnebusch, 'Authoritarian persistence, democratization theory and the Middle East: An overview and critique', *Democratization* 13:3 (2006), 374.

⁹ Idem, 377.

afhankelijk van deze elites die zelf geen belang hadden (en hebben) bij democratisering.¹⁰ Door middel van cliëntelisme en vriendjespolitiek hielden (en houden) zij de middenklasse tevreden om te voorkomen dat deze klasse meer inspraak zou eisen. Zo werden tribale en sektarische scheidingen in stand gehouden om een coalitie tussen verschillende klassen te voorkomen. Volgens theoretici die de sociale structuur als belangrijkste factor voor democratisering zien, zoals Simon Bromley en Haim Gerber, is deze coalitie juist essentieel om democratie te bewerkstelligen.¹¹

Ook recentere studies, zoals die van Ronald Inglehart en Christian Welzel uit 2010, laten wereldwijd een correlatie zien tussen modernisering in de vorm van een hogere levensstandaard en de aanwezigheid van seculier-rationele waarden die worden geassocieerd met democratie, zoals participatie, tolerantie en aansprakelijkheid van de overheid.¹² De Moderniseringstheorie kan daarom nog niet worden verworpen en is wellicht nog relevant voor het verklaren van democratiseringsprocessen in het Midden-Oosten. Toch zal volgens Stephen R. Grand ook naar andere factoren moeten worden gekeken.¹³ Ook volgens Hinnebusch zijn er andere belangrijke theorieën die kunnen verklaren waarom er wel of geen democratisering plaatsvindt in het Midden-Oosten. Eén daarvan is het Nieuwe Institutionalisme.¹⁴ Het Nieuwe Institutionalisme kijkt hoe en in welke mate de sociale structuur van een staat terugkomt in politieke instituties. Autoritaire regimes kunnen op deze manier geclassificeerd worden op een schaal van dictaturen naar meer corporatistische regimes. Daarnaast kan er een onderscheid gemaakt worden tussen populistisch-autoritaire regimes, die de lagere klassen bij het politieke systeem proberen te betrekken door welvaart te redistribueren, en bureaucratisch-autoritaire regimes, die de lagere sociale klassen uitsluiten voor eigen economisch gewin. Volgens Hinnebusch hebben de meeste staten in het Midden-Oosten een populistisch-autoritair regime waardoor zij lang in staat zijn geweest de bestaande machtsverhoudingen in stand te houden.

Tot slot is er volgens Hinnebusch nog een theorie die globalisering als belangrijke factor aanwijst bij democratiseringsprocessen.¹⁵ Aanhangers van deze theorie stellen dat de verspreiding van economische liberalisering wereldwijd leidt tot een transnationale middenklasse die minder afhankelijk is van de staat, tot meer *rule of law* en pluraliteit en daarmee democratisering stimuleert. Kritische theoretici zien in globalisering echter een toenemende mondiale economische ongelijkheid, die wordt veroorzaakt door een verschuiving van de macht van staten naar transnationale ondernemingen en internationale regimes.¹⁶ Deze internationale regimes ondermijnen het gezag van de nationale staat als beschermer van economische gelijkheid, en liberale overheden als die van de VS staan in dienst van de internationale oligarchie die economisch gewin nastreeft. Dit gaat ten koste van mensenrechten en democratisering in het Midden-Oosten, want democratisering in deze regio zou zich tegen de belangen van de VS kunnen keren. Enkele auteurs die de buitenlandse invloed op democratiseringsprocessen in het Midden-Oosten na de Arabische Lente bestuderen zijn Vera van

---

¹⁰ Idem, 379.

¹¹ Simon Bromley, 'Middle East Exceptionalism – Myth or Reality?' in: D. Potter et al., *Democratization* (Cambridge 1997), 321-344 en Haim Gerber, *The Social Origins of the Middle East* (Boulder 1987).

¹² Stephen R. Grand, *Understanding Tahrir Square: What transitions elsewhere can teach us about the prospects for Arab democracy* (Washington 2014) e-book, 16.

¹³ Idem, 18.

¹⁴ Hinnebusch (2006), 380.

¹⁵ Idem, 389.

¹⁶ Idem, 390.

Hüllen, Tina Freyburg en Solveig Richter, en James Scott en Ralph Carter.¹⁷

De hierboven beschreven theorieën, Moderniseringstheorie en Nieuw Institutionalisme, geven structuralistische verklaringen voor al dan niet succesvolle democratisering. Volgens Hinnebusch moet er echter niet alleen worden gekeken naar structurele factoren, zoals modernisering, maar ook naar *agency* van elites.¹⁸ Politieke elites zijn rationele actoren die een democratiseringsproces in gang kunnen zetten wanneer zij ervan overtuigd zijn dat dit hun eigen belangen ten goede komt, bijvoorbeeld om een politieke crisis af te wenden. Ook Lynch beschrijft de wisselwerking tussen structuur en *agency*, die volgens hem in relatie tot elkaar moeten worden onderzocht.¹⁹ Democratisering kan vervolgens op twee manieren plaatsvinden, namelijk van bovenaf, als het regime besluit hervormingen door te voeren, of bottom-up, wanneer burgers in opstand komen tegen het regime.²⁰ In het eerste geval zou het regime verdeeld raken in verschillende facties, die elk zouden proberen om hun macht binnen het regime proberen te behouden dan wel te vergroten. Gezamenlijk zouden deze facties dan verkiezingen kunnen uitschrijven, waardoor een proces van democratisering op gang komt. In de staten die de Arabische Lente hebben doorgemaakt, lijkt echter het tweede scenario werkelijkheid te zijn geworden. Hier kwam de aanzet tot eventuele democratisering namelijk vanuit de bevolking, die massaal in opstand kwam tegen de overheid. Volgens Stephen R. Grand is het voor een succesvolle democratisering strikt noodzakelijk dat de wens tot democratisering breed wordt gedragen onder de bevolking.²¹ Ook in Tunesië kwam de aanzet tot democratisering vanuit de bevolking. Duncan Pickard stelt echter in zijn artikel 'Prospects for Implementing Democracy in Tunisia' dat politieke elites hier een belangrijke rol hebben gespeeld bij het opzetten van een democratisch systeem.²² Dit suggereert dat de twee manieren voor democratisering die Hinnebusch noemt, namelijk top-down en bottom-up, elkaar niet hoeven uit te sluiten.

Waar Hinnebusch niet uitgebreid op in gaat is de rol van de Islam en het Islamisme.²³ De Syrisch-Duitse politicoloog Bassam Tibi richt zich in zijn onderzoek juist op de rol van de politieke islam op democratisering, en stelt dat de islam sinds de Arabische Lente een actieve bijdrage levert aan de democratisering in verschillende Arabische staten.²⁴ Hierbij maakt hij onderscheid tussen het Islamisme dat een staat gebaseerd op de *shari'a* wenst, en dat wat Tibi het Islamitisch Humanisme noemt, ofwel het 'verlichte Islamitische denken'.²⁵ Het Islamisme is volgens Tibi niet verenigbaar met democratische principes en pluralisme, terwijl het Islamitisch Humanisme dat wel is. Voor succesvolle democratisering in het Midden-Oosten is het volgens Tibi van belang dat het Islamisme niet de overhand krijgt binnen de politieke islam.

---

¹⁷ Vera van Hüllen, *EU democracy promotion and the Arab Spring: International cooperation and authoritarianism* (Basingstoke 2015), Tina Freyburg & Solveig Richter, 'Local actors in the driver's seat: Transatlantic democracy promotion under regime competition in the Arab World', *Democratization* 22:3 (2015), 496-518, en James M. Scott & Ralph G. Carter, 'From Cold War to Arab Spring: Mapping the effects of paradigm shifts on the nature and dynamics of US democracy assistance to the Middle East and North Africa', *Democratization* 22:4 (2015), 738-763.

¹⁸ Hinnebusch (2006), 387.

¹⁹ Lynch (2014), hoofdstuk 2.

²⁰ Hinnebusch (2006), 392.

²¹ Grand (2014), 179-180.

²² Duncan Pickard, 'Prospects for Implementing Democracy in Tunisia', *Mediterranean Politics* 19:2 (2014), 260.

²³ Hinnebusch (2006), 376.

²⁴ Tibi (2013), 5.

²⁵ Idem, 48.

De gebeurtenissen in het Midden-Oosten tijdens en na de Arabische Lente vormen een uitdaging voor traditionele democratiseringstheorieën. Structuralistische theorieën kunnen geen voldoende verklaring geven voor de rol van elites bij recente democratiseringsprocessen in het Midden-Oosten. Ook het idee dat modernisering, secularisatie en democratisering hand in hand gaan, geldt volgens Cesari niet per definitie voor het Midden-Oosten.²⁶ Hiervoor is de invloed van de politieke islam in de regio te groot. De politieke islam is volgens Tibi één van de factoren die zowel kan bijdragen aan het proces van democratie als deze kan ondermijnen. Dit lijkt duidelijk te worden wanneer Tunesië en Syrië in beschouwing worden genomen. Beide landen zijn overwegend islamitisch, maar hebben na de Arabische Lente zeer verschillende ontwikkelingen meegemaakt. Welke rol heeft de politieke islam hierbij gespeeld? En welke factoren hebben nog meer bijgedragen aan de succesvolle democratisering in Tunesië en het falen hiervan in Syrië? Dit zijn de vragen die centraal staan in deze scriptie.

Om een antwoord te kunnen formuleren op deze deelvragen wordt naar een viertal factoren gekeken. Ten eerste zijn dit de sociale en economische verhoudingen in beide landen. Moderniseringstheorieën stellen dat modernisering en economische ongelijkheid een rol speelt bij de mogelijkheid tot democratisering. Ook fragmentatie van de bevolking zou een obstakel kunnen vormen voor democratisering. In deze scriptie wordt gekeken in hoeverre deze structurele factoren van invloed zijn op de uitkomsten van de Arabische Lente in Tunesië en Syrië. Ten tweede wordt gekeken naar de rol van politieke actoren. In de derde plaats wordt de invloed van het Islamisme op democratiseringsprocessen in Tunesië en Syrië bestudeerd. Vóór het uitbreken van de Arabische Lente werd de islam aangewezen als een van de belangrijkste redenen waarom democratisering uitbleef in het Midden-Oosten. De algemene opvatting was dat islam en democratie nou eenmaal niet samen konden gaan. De Arabische Lente heeft hier verandering in gebracht, omdat de islamitische partij Ennahda nu deel uitmaakt van het democratische politieke systeem in Tunesië. In Syrië speelt de politieke islam juist een belangrijke rol bij het ondermijnen van het democratiseringsproces. Deze tegenstrijdigheid zal worden onderzocht in deze scriptie. Tot slot wordt er aandacht besteed aan de buitenlandse invloed op democratiseringsprocessen in Tunesië en Syrië. Theoretici zijn het er niet over eens of de bemoeienis van internationale actoren in het Midden-Oosten een positieve of juist een negatieve invloed heeft op democratisering in de regio. Daarom zal in deze scriptie nog eens worden gekeken naar de buitenlandse invloed op democratisering in Tunesië en Syrië.

Het onderzoek richt zich voornamelijk op de periode tijdens en na de Arabische Lente, dus vanaf 2011, maar waar nodig zal ook worden teruggekeken naar Tunesië en Syrië onder het autoritaire regime van respectievelijk Zine el Abidine Ben Ali en Bashar al-Assad. Voor de volledigheid van dit onderzoek zou het goed zijn om alle staten die de Arabische Lente hebben doorgemaakt te bestuderen. Vanwege de beperkte omvang van deze scriptie worden hier echter alleen Tunesië en Syrië onderzocht, omdat de uitkomsten van de Arabische Lente met betrekking tot democratisering in beide landen elkaars uitersten zijn. Dit maakt Tunesië en Syrië geschikt voor een vergelijkende casestudy. Vergelijkend onderzoek is een gebruikelijke methode binnen de geschiedwetenschap. Het geeft een dieper begrip van het verleden en biedt een breder perspectief dan een enkelvoudige casestudy.²⁷ In dit geval van deze scriptie is een vergelijking tussen een geslaagd democratiseringsproces en een mislukt democratiseringsproces essentieel om vast te stellen welke factoren van invloed zijn op democratiseringsprocessen in het algemeen. Voor het onderzoek wordt

---

²⁶ Cesari (2014), XV.

²⁷ John Tosh, *The Pursuit of History* (vijfde editie; Londen 2010), 166.

uitsluitend gebruik gemaakt van secundaire literatuur. De informatie uit deze literatuur wordt opnieuw geordend om een inzicht te krijgen in de vraag waarom het democratiseringsproces wel is begonnen in Tunesië, maar niet in Syrië. Vervolgens zullen deze inzichten worden teruggekoppeld naar de bestaande theorieën over democratisering in het Midden-Oosten.

In deze scriptie wordt vaak gesproken over de 'Arabische wereld' en het 'Midden-Oosten'. Omdat er geen eenduidige definitie bestaat van deze begrippen is een korte toelichting nodig. Met de 'Arabische wereld' worden de 22 landen aangeduid waar de inwoners overwegend Arabisch spreken. Hiertoe behoren ook Tunesië en Syrië. Het Midden-Oosten is een kleiner geografisch gebied. Strikt genomen hoort Tunesië niet bij het Midden-Oosten, maar bij de regio Noord-Afrika. Het Engels heeft voor deze twee regio's een overkoepelende term, namelijk de '*MENA*' (*Middle East and North Africa*). Omdat het Nederlands geen vergelijkbare term heeft, wordt in deze scriptie de term Midden-Oosten gebruikt. Hiermee wordt dan behalve het Midden-Oosten zelf, ook de regio Noord-Afrika bedoeld. De termen 'Arabische wereld' en 'Midden-Oosten' verwijzen in deze scriptie dus naar dezelfde regio.

Tunesië: een democratie?

Alvorens verder te gaan met de beantwoording van de probleemstelling van deze scriptie, zal hier eerst het concept 'democratie' worden besproken. In de wetenschappelijke literatuur bestaat namelijk geen eenduidige definitie van het begrip 'democratie'. Ook omdat het democratiseringsproces in Tunesië nog pril is, zou er onenigheid kunnen bestaan over de vraag of er hier wel echt sprake is van democratie.

Hoewel er al sinds de Oudheid vormen van democratie aan te wijzen zijn, zoals de Griekse stadstaten, de Romeinse Republiek en later de Noord-Italiaanse stadstaten, is democratie volgens politicoloog Stephen R. Grand voornamelijk een modern fenomeen.²⁸ Tot de periode van de Verlichting werd de wereld immers geregeerd door autocraten zoals koningen, keizers, sultans en tsaren. Tijdens de Verlichting werd de vanzelfsprekendheid van de absolute macht van deze heersers voor het eerst in twijfel getrokken in Europa en Amerika, wat leidde tot de Amerikaanse en Franse Revoluties. Vanaf die tijd onderscheidt Grand drie mondiale democratiseringsgolven.²⁹ De eerste golf begon in 1820 in de VS, toen hier het kiesrecht voor blanke mannen werd ingevoerd. Democratie verspreidde zich ook naar Europa, maar dit werd teniet gedaan door de komst van het fascisme in de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw. Na de Tweede Wereldoorlog vond er een tweede democratiseringsgolf plaats met de Europese dekolonisatie. De derde golf startte volgens Grand in 1974 met de democratisering van Portugal, Spanje en een jaar later Griekenland. Deze golf breidde zich uit naar Latijns-Amerika en delen van Oost-Azië. Uiteindelijk leidde de val van de Berlijnse Muur in 1989 tot democratisering in Oost-Europa en de voormalige Sovjet-Unie, en Sub-Sahara Afrika.

Er zouden natuurlijk vraagtekens geplaatst kunnen worden bij deze indeling in tijdvakken en 'golven'. Is er immers een duidelijke scheiding te zien tussen alle tijdvakken, en zouden de transities naar democratie die volgden op de val van de Muur in 1989 niet als aparte golf beschouwd moeten worden? Dit is echter een discussie die los staat van het vraagstuk dat in deze scriptie centraal staat. De democratiseringsgolven die Grand beschrijft, geven een inzicht in de ontwikkeling en verspreiding van de moderne democratie. Daarnaast is het volgens Grand niet ondenkbaar dat de recente ontwikkelingen in het Midden-Oosten de aankondiging zijn van de vierde democratiseringsgolf.³⁰

---

²⁸ Grand (2014), 14.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Idem, 15.

Op basis van de beschrijving van Grand kan worden aangenomen dat democratie zich tot in alle uithoeken van de wereld verspreid heeft, enkele uitzonderingen daargelaten. Maar kunnen alle door Grand genoemde regio's als volledig democratisch bestempeld worden? En bovendien, is de democratie waarover Grand spreekt overal ter wereld hetzelfde? Volgens Alan Ware bestaat hier al sinds de jaren vijftig van de vorige eeuw discussie over en hebben wetenschappers geprobeerd om verschillende liberale democratieën te classificeren.³¹ Aanvankelijk werd er vooral een onderscheid gemaakt tussen het Anglo-Amerikaanse politieke systeem enerzijds en de continentale Europese systemen anderzijds. Deze tweedeling leidde echter tot veel discussie en daarom kwam Arend Lijphart in de jaren tachtig met een nieuwe indeling van liberale democratieën. Hierbij maakt hij onderscheid tussen een meerderheidsdemocratie en een consensusdemocratie.³² Echter, zoals Ware concludeert, zijn de verschillen tussen deze (westerse) democratieën vele malen kleiner dan de overeenkomsten zowel ten aanzien van de institutionele structuur als de beleidsresultaten.³³ De onderlinge verschillen zijn volgens hem daarom te verwaarlozen.

Als er geen significante verschillen bestaan tussen de westerse democratieën onderling, zijn er dan wel belangrijke verschillen aan te wijzen tussen westerse democratieën en democratieën die hun politieke systeem hiervan hebben gekopieerd, zoals die in Azië, Afrika en Latijns-Amerika? Volgens Ware is dit ook niet relevant, ook al zijn er kleine verschillen in de manier waarop de liberale democratie is georganiseerd en tot uiting komt. Hij stelt dat de liberale democratie in niet-westerse landen niet overal perfect is, maar dat is in de traditionele westerse democratieën in Noord-Amerika en Europa zeker ook niet het geval.³⁴ De basis van de liberale democratie is volgens hem overal hetzelfde.

Fareed Zakaria is daarentegen van mening dat het wel zinvol is onderscheid te maken tussen verschillende vormen van democratie, en dat het verschil vooral zit in de definitie van een 'gewone' democratie en de definitie van een *liberale* democratie. Hij stelt dat een staat democratisch genoemd kan worden wanneer er sprake is van vrije verkiezingen waarbij op meerdere partijen gestemd kan worden.³⁵ Hoewel het begrip 'democratie' vaak in bredere zin wordt opgevat als een politiek systeem van *good governance*, waarbij allerlei politieke, sociale, economische en religieuze rechten worden gewaarborgd, is het volgens Zakaria belangrijk om bij deze strikte omschrijving van de democratie te blijven. Het concept 'democratie' zou anders onbruikbaar worden als analytisch instrument.³⁶ De andere factoren die vaak met democratie worden geassocieerd, zoals de vrijheid van religie en de vrijheid van meningsuiting, horen dan bij het liberale aspect van de liberale democratie. Deze aspecten zijn liberaal omdat zij betrekking hebben op de vrijheden van het individu. Men spreekt pas van een *liberale* democratie wanneer deze vrijheden zijn geïnstitutionaliseerd en er sprake is van *rule of law*.³⁷ Dit is volgens Zakaria dan ook wat Europese en Noord-Amerikaanse democratieën onderscheidt van democratieën elders; niet de democratie zelf maar het liberale karakter ervan.

Democratie is volgens Zakaria een manier om aan de macht te komen. Constitutioneel liberalisme gaat over het inperken van de macht van een overheid wanneer deze eenmaal

---

³¹ Alan Ware, 'Liberal Democracy: One Form or Many?', *Political Studies* 40 (1992), 138.

³² Ibidem.

³³ Idem, 140.

³⁴ Idem, 144.

³⁵ Fareed Zakaria, 'The Rise of Illiberal Democracy', *International Affairs* 76:6 (1997), 25.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Idem, 26.

geïnstalleerd is.³⁸ Zonder constitutioneel liberalisme zou een democratisch gekozen regering als een autocratisch regime kunnen gaan regeren onder het voorwendsel dat het de stem van het volk vertegenwoordigt. Een dergelijke sterk gecentraliseerde staat noemt Zakaria een onliberale democratie, als tegenhanger van een liberale democratie.

Politicooloog Bhikhu Parekh gaat nog een stap verder door te stellen dat er ook verschillen zijn binnen liberale democratieën. Hij stelt dat het basisprincipe van het liberalisme, namelijk het waarborgen van de vrijheden van het individu, impliceert dat er een duidelijke scheiding aan te wijzen is tussen het individu en zijn omgeving. Deze aanname is volgens Parekh problematisch, omdat het individu onderdeel is van een samenleving en als zodanig in verschillende samenlevingen op verschillende manieren gedefinieerd.³⁹ Concepten als vrijheid, gelijkheid, rechten, plichten, gerechtigheid en autoriteit worden daarom ook op verschillende manieren geïnterpreteerd. In de VS heeft de overheid bijvoorbeeld andere rechten en plichten dan in de West-Europese welvaartsstaten, terwijl zij beide als liberale democratieën worden beschouwd. Het begrip 'liberalisme' is volgens Parekh dan ook tijd- en cultuurgebonden en kan niet als universeel worden aangemerkt. De instituties van een *liberale* democratie, zoals verkiezingen, een meerpartijstelsel en de scheiding van machten kunnen daarom ook niet universeel worden toegepast.⁴⁰ Dit betekent echter niet dat deze instituties niet waardevol zijn voor niet-westerse samenlevingen, maar deze zullen naar de eigen culturele context moeten worden aangepast.

Voor het doel van deze scriptie is het nuttig om de scheiding tussen democratie en constitutioneel liberalisme dat Zakaria noemt (en waar Grand zich ook op baseert) aan te houden. Democratieën zijn in die zin democratieën wanneer zij voldoen aan de voorwaarde van vrije verkiezingen. Staten die vrije verkiezingen houden, zijn daarmee niet automatisch *liberale* democratieën. Het begrip liberale democratie laat zich moeilijker definiëren. Er bestaat in de wetenschappelijke literatuur en daarbuiten echter wel een brede consensus over een aantal kenmerken van de liberale democratie. Het belangrijkste idee is dat de liberale democratie de burger bescherming biedt tegen de onbepaalde macht van de overheid wanneer deze eenmaal democratisch gekozen is. Deze vrijheden van de burger worden gewaarborgd door middel van instituties (zoals het parlement en gerechtshoven) en de *rule of law*. Hierbij hoort vanzelfsprekend ook een scheiding van machten. Om deze reden kan de 'trias politica' wel degelijk als basiskenmerk van de liberale democratie worden beschouwd.

Misschien is het te optimistisch om Tunesië als een volledig ontwikkelde liberale democratie te omschrijven. Dat is binnen het kader van deze scriptie ook niet noodzakelijk. Het belangrijkste is dat Tunesië als enige land na de Arabische Lente erin is geslaagd om in 2011 vrije verkiezingen te houden voor een Nationale Vergadering, die vervolgens een nieuwe grondwet heeft opgesteld, en een democratisch gekozen regering te installeren die twee jaar na de verkiezingen in 2014 nog steeds standhoudt. Dit maakt Tunesië op dit moment de enige democratie in het Midden-Oosten.

Historische context

Syrië en Tunesië hebben een vergelijkbare geschiedenis. Beide landen hebben lange tijd deel uitgemaakt van het Osmaanse Rijk; Tunesië tot 1881, toen de Fransen het land binnenvielen en het een Frans protectoraat maakten, en Syrië tot het begin de Eerste Wereldoorlog, toen het Osmaanse Rijk uiteen viel. Na het uiteenvallen van het Ottomaanse Rijk kwam ook Syrië onder Franse

---

³⁸ Idem, 30.

³⁹ Bhikhu Parekh, 'The Cultural Particularity of Liberal Democracy', *Political Studies* 40:1 (1992), 170.

⁴⁰ Idem, 172.

heerschappij. Dit waren de Fransen en de Britten in 1916 met elkaar overeengekomen in het Sykes-Picotverdrag. In 1920 werd Syrië door de Volkenbond aangewezen als mandaatgebied voor Frankrijk. Hoewel Tunesië een Frans protectoraat was en Syrië een mandaatgebied aangewezen door de Volkenbond, maakte dit volgens Peter Sluglett in de praktijk weinig uit voor de manier waarop Frankrijk met beide landen omging.⁴¹ In dit opzicht kunnen zowel Syrië en Tunesië als postkoloniale samenlevingen worden beschouwd.

De onafhankelijkheid kwam voor Syrië in 1946 met het opheffen van het mandaatsysteem, en voor Tunesië een decennium later in 1956. Beide landen werden vanaf het moment van onafhankelijkheid tot aan het uitbreken van de revoluties in 2011 geregeerd door autoritaire regimes. In Tunesië was dit het regime van de seculiere Parti Socialiste Destourien (PSD), die van 1957 tot 1987 geleid werd door president Habib Bourguiba en van 1987 tot 2011 door president Zine el Abidine Ben Ali, die de partij in 1989 overigens omdoopte tot de Rassemblement Constitutionel Democratique (RCD).⁴² Ben Ali zette Bourguiba in 1987 door middel van een geweldloze staatsgreep uit zijn macht, omdat Tunesië onder Bourguiba naar zijn mening een corrupte éénpartijstaat was geworden. In 1989 organiseerde Ben Ali verkiezingen, waarbij de partij met de meeste stemmen alle zetels in alle kiesdistricten zou winnen. Na de verkiezingen, die werden gewonnen door Ben Ali's RCD, was Tunesië dus praktisch gezien weer een éénpartijstaat. Vanaf dat moment veranderde er niets meer in het electorale systeem en in 1990 werd de oppositie, zoals de islamitische partij Ennahda, verboden.⁴³ Vanwege de vele kritiek uit het buitenland werden er eind jaren negentig nog wel een aantal politieke hervormingen doorgevoerd. Zo mochten presidentskandidaten van de oppositie weer meedoen aan de verkiezingen in 1999 en kregen zij minimaal twintig procent van de zetels in de Kamer van Afgevaardigden.

Ook Syrië werd sinds de onafhankelijkheid geregeerd door seculiere regimes. Na verschillende staatsgrepen, een pact met de Sovjetunie en een korte vereniging met Egypte in de Verenigde Arabische Republiek, greep de Syrische Ba'ath Partij in 1966 de macht door middel van een staatsgreep. De ideologie van de Ba'ath partij was sterk gebaseerd op het socialistische model van de Sovjetunie en de Ba'ath partij vertoonde dan ook enkele kenmerken van de Communistische Partij van de Sovjet-Unie.⁴⁴ Het opereerde onafhankelijk van het centrale staatsapparaat en controleerde de ambtenarij, het leger en organisaties als de vak-, studenten- en vrouwenbonden. De kern van de Ba'ath ideologie was een seculier Arabisch nationalisme. Verder moest de partij weinig hebben van politiek pluralisme en een meerpartijensysteem. President Hafez al-Assad, president van Syrië tussen 1971 en 2000 en leider van de Ba'ath partij, trok in zijn regeringsperiode steeds meer macht naar zich toe waardoor de grens tussen partij en regering vervaagden en Syrië een éénpartijstelsel werd.⁴⁵ Onder het Ba'ath regime heeft Syrië altijd een actieve rol gespeeld in de regionale politiek. Zo streed Syrië in 1967 samen met Egypte tegen Israël in de Zesdaagse Oorlog en later nog eens in 1973 tijdens de Yom Kippoeroorlog. In 1990 deed Syrië mee in de Golfoorlog tegen Saddam Hoessein en van 1976 tot 2005 werd buurland Libanon bezet door het Syrische leger.

Zowel in Tunesië als in Syrië was de situatie met betrekking tot mensenrechten niet bijzonder goed onder leiding van de autoritaire regimes. In Syrië was al in 1963 de noodtoestand afgekondigd,

---

⁴¹ Peter Sluglett, 'An Improvement on Colonialism? The 'A' mandates and their legacy in the Middle East', *International Affairs* 90:2 (2014), 413-427.

⁴² Roger Owen, *State, Power and Politics in the Making of the Modern Middle East* (Florence 2004) e-book, 144.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Idem, 139.

⁴⁵ Idem, 140.

waardoor burgers sinds die tijd konden worden gearresteerd en veroordeeld zonder eerlijk proces. Daarnaast was er volgens de mensenrechtenorganisatie Human Rights Watch sprake van discriminatie van minderheden, waaronder Syrische Koerden.⁴⁶ In 1982 werd een opstand van de islamitische Moslimbroederschap hard neergeslagen door het leger van president Assad en die volgens Amnesty International aan 25.000 mensen het leven kostte.⁴⁷ Over Tunesië zei Human Rights Watch in 2009 dat er sprake was van beperkte mediavrijheid en dat er meldingen waren van marteling en mishandeling door het Tunesische regime van Ben Ali.⁴⁸ Het was de ontevredenheid over het beleid van Ben Ali's regime die leidde tot de Tunesische Revolutie, beginnend met de zelfverbranding van de zesentwintigjarige straatverkoper Mohamed Bouazizi. De protesten in Tunesië leidden tot een golf van protesten in Noord-Afrika en het Midden-Oosten, waaronder Syrië in maart 2011. In Tunesië verliep de revolutie relatief vreedzaam, wat uiteindelijk leidde tot democratisering. In Syrië weigerde president Assad echter af te treden, waardoor er een gewapend conflict ontstond tussen het Syrische leger en de oppositie. De strijdende groepen zijn inmiddels steeds meer verdeeld geraakt, waardoor er een grootschalige burgeroorlog is ontstaan waarbij niet alleen de strijdende facties, maar ook regionale en internationale strijdkrachten bij betrokken zijn.

2. Sociale en economische verhoudingen

In de inleiding is al uiteengezet hoe moderniseringstheoretici een correlatie zien tussen een hogere levensstandaard en de wens voor liberalisering en democratisering vanuit de bevolking. Latere moderniseringstheoretici zagen modernisering juist als een obstakel voor democratisering in het Midden-Oosten omdat het leidde tot sociale en economische ongelijkheid. Slechts een kleine elite profiteerde van modernisering, waardoor klassenverschillen groter werden en de regerende elites hun rijkdom probeerden te beschermen door lagere klassen uit te sluiten van besluitvormingsprocessen.⁴⁹ Deze ongelijkheid werd versterkt door de, na de koloniale periode, kunstmatig gecreëerde staatsgrenzen die niet overeenkwamen met de identiteit van verschillende bevolkingsgroepen. Er bestond niet zoiets als een nationale identiteit, terwijl volgens Dankwart Rustow het consolideren van een nationale identiteit de belangrijkste voorwaarde is voor een transitie naar democratie.⁵⁰ Ook Hinnebusch stelt dat etnische of tribale scheidingen de solidariteit tussen verschillende groeperingen in de samenleving en daarmee de democratie ondermijnen.⁵¹ Hij ziet de inclusiviteit van alle bevolkingsgroepen dan ook als belangrijkste kenmerk van democratie.

Afgaand op de genoemde structuralistische democratiseringstheorieën zou het uitblijven van democratisering in Tunesië en Syrië te wijten zijn aan fragmentatie binnen de samenleving en ongelijkheid tussen verschillende bevolkingsgroepen. In dit hoofdstuk wordt onderzocht in hoeverre er sprake was van economische ongelijkheid in Tunesië en Syrië, en hoe dit de uitkomsten van de Arabische Lente sinds 2011 heeft beïnvloed. Ook zal er gekeken worden naar de nationale identiteit.

---

⁴⁶ Human Rights Watch, 'Syria: Events of 2008' (2009), <https://www.hrw.org/world-report/2009/country-chapters/syria> (14 februari 2016).

⁴⁷ Amnesty International, 'Syria: 30 years on, Hama survivors recount the horror' (28 februari 2011), <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2012/02/syria-years-hama-survivors-recount-horror/> (14 februari 2016).

⁴⁸ Human Rights Watch, 'Tunisia: Events of 2008' (2009), <https://www.hrw.org/world-report/2009/country-chapters/tunisia> (14 februari 2016).

⁴⁹ Hinnebusch (2006), 377.

⁵⁰ Dankwart Rustow, 'Transitions to Democracy', *Comparative Politics* 2:3 (1970), 337-363.

⁵¹ Hinnebusch (2006), 379.

Is het zo dat in Tunesië etnische, religieuze en tribale scheidingen zijn vervaagd, waardoor er een soort nationale eenheid is ontstaan die democratie mogelijk heeft gemaakt? En is er in Syrië sinds 2011 sprake van fragmentatie en ongelijkheid onder de bevolking? Om te beginnen zal worden gekeken naar hoe sociale en economische factoren zich in beide landen hebben ontwikkeld in de loop van de twintigste en het begin van de eenentwintigste eeuw. Daarna zal worden gekeken hoe deze factoren zijn veranderd dan wel hetzelfde zijn gebleven sinds 2011, en hoe dit de mogelijkheid tot democratisering in beide landen heeft beïnvloed.

Eenheid en fragmentatie

Hoewel Tunesië en Syrië beide Arabisch en overwegend islamitisch zijn, laten beide landen belangrijke verschillen zien in de bevolkingssamenstelling. De bevolking in Tunesië is sterk homogeen: 98 procent van de Tunesiërs is soennitisch moslim.⁵² De bevolking in Syrië is ook overwegend islamitisch, maar tegelijkertijd relatief heterogeen. Van alle moslims in Syrië is driekwart soennitisch en ongeveer 10 procent alawitisch. Nog eens 10 procent van de bevolking is christelijk en 3 procent is druze. De overige inwoners zijn joods of behoren tot kleinere islamitische sekten.⁵³ Het regime van Assad bestond voornamelijk uit alawieten, die volgens David W. Lesch hun machtspositie wisten te behouden door de bescherming van minderheden een belangrijke plek op de politieke agenda te geven. Zo kregen de koerden, die sinds 1960 staatloos waren, in 1963 de Syrische nationaliteit.⁵⁴ Daarnaast was er een groep soennitische moslims die bepaalde privileges genoot en deel uitmaakte van de economische elite. Deze soennieten toonden een grote mate van loyaliteit aan de staat, en daarnaast waren zij relatief tolerant tegenover andere religieuze minderheden. Door hun loyaliteit aan elites van andere geloofsgemeenschappen te verkiezen boven solidariteit met soennieten uit de lagere klassen, wisten zij hun bevoorrechte positie te behouden.⁵⁵ Het regime van Assad wist zijn macht te behouden door handig gebruik te maken van de sektarische en religieuze scheidingen in zijn land, in combinatie met een krachtig repressief staatsapparaat (waaronder het leger en de veiligheidsdiensten). De coalitie van elites uit verschillende bevolkingsgroepen, die ten koste ging van solidariteit met de lagere klassen uit de eigen geloofsgemeenschap, past binnen de theorie van Hinnebusch en die van Bromley en Herber, die stellen dat er juist een coalitie van verschillende klassen nodig is om liberalisering en democratisering mogelijk te maken.

Hoewel Syrië etnisch en religieus sterk verdeeld is, is er vanuit de bevolking nooit veel verzet gekomen tegen het regime van Assad. Volgens Lesch had dit vooral te maken met het turbulente politieke verleden van Syrië en de chaos in buurlanden Libanon en Irak, die een afschrikwekkend effect hadden op eventuele onruststokers in Syrië.⁵⁶ Ook was er in het algemeen geen grote afkeer van president Assad zelf. Dit blijkt volgens Lesch uit het feit dat de president en zijn vrouw zonder beveiligingsmaatregelen konden rondrijden in Damascus, winkelen of uit eten gaan.⁵⁷ De oppositie die er wel was, was vaak ongeorganiseerd en verdeeld. Het lukte de oppositie tijdens de revolutie dan ook niet om een legitiem en geloofwaardig alternatief te bieden voor het regime van Assad. De weinige weerstand die tegen Assads regime werd geboden had ook voor een belangrijk deel te

---

⁵² James L. Gelvin, *The Arab Uprisings: What everyone needs to know* (Oxford en New York 2012) e-book, hoofdstuk 2.

⁵³ David W. Lesch, 'The Uprising That Wasn't Supposed to Happen: Syria and the Arab Spring', in Mark L. Haas & David W. Lesch (red.), *The Arab Spring: Change and Resistance in the Middle East* (Boulder 2013) e-book, 83.

⁵⁴ Idem, 91.

⁵⁵ Idem, 83-84.

⁵⁶ Idem, 82.

⁵⁷ Idem, 84.

maken met het repressieve staatsapparaat. De militaire en veiligheidsdiensten waren nauw verbonden aan het regime en de leiders van het veiligheidsapparaat waren Assads trouwste bondgenoten.⁵⁸ Hierdoor kon elke oppositie tegen het regime snel worden onderdrukt.

In de Syrische samenleving was er sprake van sterke fragmentatie. Dit in tegenstelling tot Tunesië, waar de Arabische Lente niet tot verdeeldheid leidde. Volgens James L. Gelvin had dit deels te maken met het feit dat de Tunesische eenheidsstaat bij het uitbreken van de revolutie eind 2010 al veel verder ontwikkeld dan die van Syrië. De ontwikkeling van de Tunesische staat was al begonnen tijdens de Osmaanse overheersing, waarbij Tunesië een grote mate van autonomie had. Lokale machthebbers vormden hun regeermethodes en instituties naar Europees voorbeeld. Zo creëerden zij een gecentraliseerde staat, die intact bleef tijdens de Franse overheersing. De sterke instituties en nationale identiteit die hieruit voortkwamen, wisten de revolutie in 2011 te overleven.⁵⁹ Zoals Dankwart Rustow ook al stelde, is het bestaan van een nationale identiteit een factor die bijdraagt aan de mogelijkheid tot democratisering.

Economische ongelijkheid

Zowel Tunesië als Syrië kregen in de loop van de twintigste eeuw te maken met grote economische ongelijkheid. Dit had voor een groot deel te maken met het economisch beleid dat de machthebbers in beide landen voerden. Na hun onafhankelijkheid in de jaren vijftig van de vorige eeuw voerden de meeste staten in het Midden-Oosten, waaronder Tunesië en Syrië, een economisch beleid gericht op importsubstitutie (of *Import Substitution Industrialization*). Hierbij vond er een verschuiving plaats van een economie die volledig dreef op landbouw naar een geïndustrialiseerde economie. Dit wierp aanvankelijk zijn vruchten af, want de groei van het BBP per hoofd van de bevolking was in de jaren zeventig zeven procent per jaar in Syrië, en vijf procent per jaar in Tunesië, enkele van de hoogste percentages wereldwijd in die periode.⁶⁰ Hier kwam echter snel verandering in; de opbrengsten van de landbouw die beter geëxporteerd konden worden, werden nu gebruikt voor nieuwe technologieën en kapitaal dat nodig was voor de industrialisering. Dit ging ten koste van de landbouwsector, waar een mate van werkloosheid ontstond die niet kon worden opgevangen door de kapitaalintensieve industrieën. Daarom verruilden de staten in het Midden-Oosten de economie gebaseerd op importsubstitutie voor een vrijmarkteconomie. Tunesië was een van de eerste landen die begon met liberalisering, een ontwikkeling die overigens eerder een negatief dan een positief effect had op de economische groei.⁶¹ In de jaren tachtig was de groei van het BBP per hoofd van de bevolking -1,0 procent per jaar in Tunesië en -0,6 procent per jaar in Syrië. Ook namen de overheidsinvesteringen in beide landen sterk af, waardoor de economische ongelijkheid steeds groter werd. In het bijzonder in Syrië werd flink bezuinigd op zorg en onderwijs.⁶² In het eerste decennium van de eenentwintigste eeuw trok de economie nog enigszins aan, maar bereikte het niet meer de groei van de jaren vijftig en zestig.⁶³

Volgens Asef Bayat heeft de liberalisering van de wereldeconomie en de transitie van socialistische systemen naar een open markteconomie geleid tot hogere werkloosheid en

---

⁵⁸ Idem, 82-83.

⁵⁹ Gelvin (2013), hoofdstuk 2.

⁶⁰ Melani Cammett, *Political Economy of the Arab Uprisings*. Westview Press Spotlight (Boulder 2013) e-book, 46-47.

⁶¹ Idem, 49.

⁶² Idem, 63.

⁶³ Idem, 53.

economische ongelijkheid in het Midden-Oosten.⁶⁴ De economieën in het Midden-Oosten hadden namelijk een slechte concurrentiepositie ten opzichte van meer geïndustrialiseerde westerse economieën. Daarnaast kwam er door de liberalisering meer ruimte voor cliëntelisme en vriendjespolitiek. Ook Melani Cammett bevestigt dit; de liberalisering van de economie in de Arabische wereld had volgens haar moeten leiden tot een grotere private sector, maar in plaats daarvan gingen de bestaande politieke en economische elites samenwerken. Dit ging ten koste van de ontwikkeling van de middenklasse en leidde over het algemeen tot wantrouwen ten opzichte van de grote ondernemers en ontevredenheid over de regimes. Vriendjespolitiek werd vanaf de jaren zeventig gezien als belangrijkste kenmerk van economie in het Midden-Oosten.⁶⁵

Tegelijkertijd deed zich echter een tegenstrijdige ontwikkeling voor; door globalisering kwamen economische en sociale rechten op de agenda. Daarom ontstonden er in de jaren tachtig en negentig ook in het Midden-Oosten maatschappelijke organisaties. Er ontstonden protestbewegingen, die in de jaren negentig leidden tot repressieve maatregelen van sommige overheden, maar ook soms, zoals in het geval van Tunesië, tot enkele politieke hervormingen.⁶⁶ Asef Bayat schrijft ook een rol in de maatschappij toe aan vakbonden, die in zowel Syrië als Tunesië aanwezig waren. In Syrië was de vakbond een onderdeel van de staat, waardoor deze niet zelfstandig kon opereren en dus eigenlijk nauwelijks invloed had. In Tunesië, daarentegen, had de Union Générale Tunisienne du Travail (UGTT) een relatief grote invloed. Deze vakbond organiseerde een grootschalige staking in 1978. Op 'Zwarte Donderdag', zoals de dag van de staking werd genoemd, vonden in het hele land demonstraties plaats. De regering maakte echter met geweld een eind aan de demonstraties en de leider van de UGTT werd samen met vele andere activisten gevangengezet.⁶⁷ Ondanks het optreden van de regering bleef er in de jaren tachtig sociale onrust in Tunesië. Voornamelijk jonge mannen in de leeftijd van 18 tot 25 jaar waren in die periode werkloos.

Onder president Bourguiba bestond er in Tunesië een relatief grote middenklasse ten opzichte van andere staten in de Arabische wereld. Als een van de staten die geen olie bezaten, was het de meest ontwikkelde welvaartsstaat in de regio. President Ben Ali, die in 1987 aan de macht kwam, voerde echter een ander, repressiever beleid ten opzichte van de Tunesische bevolking dan zijn voorganger.⁶⁸ Ook was er onder Ben Ali meer corruptie en trok de politieke elite meer rijkdom naar zich toe, terwijl de kansen voor de rest van de bevolking niet verbeterden. De formele sector en de vakbond werden sinds de jaren tachtig steeds kleiner. Toch speelde de UGTT ook bij de revolutie in 2011 weer een rol. De organisatie had zijn leiders aan de kant gezet om een voortrekkersrol te spelen bij de aanloop naar de revolutie.⁶⁹ Bij het uitbreken van de revolutie was er dus nog wel degelijk een middenklasse in Tunesië.

Tunesië was in vergelijking met de rest van de Arabische wereld ook een voorloper op het gebied van educatie. Aan het begin van de jaren negentig ging 85 procent van de jongens in de schoolgaande leeftijd naar school en 70 procent van de meisjes.⁷⁰ In 1991 werd ook de schoolplicht

---

⁶⁴ Asef Bayat, *Life as Politics: How Ordinary People Change the Middle East* (Stanford 2013) e-book, hoofdstuk 2.

⁶⁵ Cammett (2013), 30.

⁶⁶ Bayat (2013), hoofdstuk 3.

⁶⁷ Julia Clancy-Smith, 'From Sidi Bou Zid to Sidi Bou Said: A Longue Durée Approach to the Tunisian Revolutions', in: Mark L. Haas en David W. Lesch (red.), *The Arab Spring: Change and Resistance in the Middle East* (Boulder 2013) e-book, 14.

⁶⁸ Cammett (2013), 5.

⁶⁹ Bayat (2013), hoofdstuk 3.

⁷⁰ Clancy-Smith (2013), 16.

ingevoerd voor alle kinderen. Toch had dit niet alleen positieve gevolgen; de werkgelegenheid was niet voldoende voor het aantal afgestudeerden en de kwaliteit van het onderwijs was in het moderne, geürbaniseerde kustgebied veel beter dan in het rurale binnenland. Deze verschillen tussen het kustgebied en het binnenland representeerden overigens een grotere sociale en economische ongelijkheid tussen beide gebieden.⁷¹ Al sinds de crisisjaren in de jaren dertig ging het achteruit met de landbouw in Tunesië, door Frans ingrijpen in het landbouwbeleid. Gedurende de tweede helft van de twintigste eeuw ging het steeds slechter met de landbouw in Tunesië. In 1974 werd de landbouw onder het beleid van Bourguiba geliberaliseerd, maar door de slechte concurrentiepositie op de wereldmarkt was dit nadelig voor de Tunesische landbouw. Ook werd er water onttrokken aan landbouwgebieden ten gunste van de industrialisering van kuststeden als Sfax.⁷² Dit alles leidde ertoe dat veel mensen van het platteland naar de stad trokken, waar veel van hen werkloos bleven en er nieuwe klassenverschillen ontstonden.

Ook in Syrië was er sprake van grote economische ongelijkheid. Het verschil was hier vooral te zien tussen de grote steden Aleppo en Damascus, en de rurale gebieden en kleinere steden waar veel werkloosheid en armoede waren.⁷³ Dit was voor een deel te wijten aan het beleid van Assads regime. De onenigheden tussen het regime en Jordanië en de Palestijnen, de Golfstaten, en het westen hadden in de jaren tachtig namelijk nadelige gevolgen voor de Syrische economie.⁷⁴ Er was sprake van een negatieve handelsbalans en een inflatie van meer dan honderd procent per jaar. De grote investeringen die de regering had gedaan in de agrarische en industriële sector in de jaren zeventig leverden niet het gewenste resultaat op, en het regime had moeite om te voorzien in de basisbehoeften van de snel groeiende bevolking.

De grote economische ongelijkheid had ook een aantal klimatologische oorzaken. Sinds 2002 kreeg de agrarische sector in Syrië namelijk te maken met een aantal periodes van droogte. Dit heeft in het oosten van het land geleid tot verslechterde leefomstandigheden waardoor veel mensen naar de steden Aleppo, Homs en Damascus zijn getrokken. Hier bleven zij meestal werkloos.⁷⁵ Daarnaast bevat de Syrische grond olie, maar relatief gezien niet zoveel als een aantal andere staten in de regio, waaronder de Verenigde Arabische Emiraten. Volgens Cammett zijn de opbrengsten van olie in deze laatstgenoemde staten voldoende om in de behoeften van de bevolking te voorzien, waardoor regimes hun legitimiteit min of meer kunnen 'kopen'. In Syrië, waar de opbrengsten uit olie-export niet genoeg zijn om in de behoeften van de gehele bevolking te voorzien, was een repressiever staatsapparaat nodig om eventuele sociale onrust onder controle te houden. Volgens Camett reageerde het Syrische regime daarom in 2011 veel gewelddadiger op de demonstraties dan bijvoorbeeld het regime in Tunesië.⁷⁶

Er was slechts een kleine groep Syriërs die er sinds de jaren zeventig wel structureel op vooruit was gegaan. Dit was de alawitsche minderheid die oorspronkelijk het gebergte langs de Syrische kust bewoonde. Vanaf de jaren zeventig breidde deze groep zich uit naar de kust en het binnenland om hier land te kopen en huizen te bouwen.⁷⁷ De alawieten waren al snel oververtegenwoordigd in het hoger onderwijs, en tussen de 34 en 41 procent van de alawitische meisjes ging naar school, tegenover 0 tot 7 procent van de soennitische meisjes. Ook bekleedden

---

⁷¹ Ibidem.

⁷² Idem, 19-20.

⁷³ Lesch (2013), 85.

⁷⁴ Patrick Seale, *Asad: The Struggle for the Middle East* (Berkeley 1995), 451.

⁷⁵ Cammett (2013), 67.

⁷⁶ Idem, 7.

⁷⁷ Seale (1995), 454.

alawieten de hoogste ambtelijke functies in onder andere het Syrische leger, de veiligheidsdiensten en politieke instituties. Volgens Patrick Seale leidde dit tot afgunst en ontevredenheid bij de overige bevolkingsgroepen in Syrië.⁷⁸ Dit werd nog erger na de Syrische inval in Libanon in 1976, toen er een bloeiende sluikehandel tussen Libanon en Syrië ontstond. Allerlei luxegoederen werden via Libanon Syrië binnengesmokkeld, maar deze waren alleen betaalbaar voor de kleine (alawitische) elite die nauw verbonden was met Assads regime. Zo ontstond er een nog grotere kloof tussen de lagere en middenklasse, zelfs *bourgeoisie* enerzijds en de nieuwe groep superrijken anderzijds. Deze ongelijkheid leidde in Syrië, net als in Tunesië, tot grote ontevredenheid over het regime. Waar het in Tunesië echter alleen om economische ongelijkheid ging, had de ongelijkheid in Syrië ook een sektarische achtergrond.

Sociale en economische verhoudingen na de revolutie

De revolutie heeft vanzelfsprekend geen positief effect gehad op de economieën van Tunesië en Syrië. Toerisme en investeringen bleven uit, en de exportmarkt stortte in. Volgens Cammett heeft dit zeer nadelige gevolgen voor het democratiseringsproces, omdat democratisering en economische groei hand in hand gaan. Voor economische groei is noodzakelijk dat politieke crises worden opgelost, omdat er anders een neerwaartse spiraal ontstaat van een verslechterde economie als gevolg van slecht of ontbrekend economisch beleid, die vervolgens weer een negatief effect heeft op de politieke eenheid in een land.⁷⁹ Wat betreft de politieke situatie staat Tunesië er beduidend beter voor dan Syrië, hoewel er in Tunesië nog steeds sprake is van grote economische en sociale ongelijkheid tussen het Tunesische kustgebied en het binnenland.⁸⁰ De provincies in het zuid- en middenwesten, waar 40 procent van de totale Tunesische bevolking woont, bezitten slechts 20 procent van het BBP. Op de korte termijn heeft de economische ongelijkheid echter nog geen negatieve gevolgen gehad voor het democratiseringsproces.

In Syrië heeft de revolutie etnische en religieuze scheidingen naar de oppervlakte gebracht die onder het regime van Assad onder de oppervlakte bleven. Dit heeft geleid tot geweld tussen verschillende bevolkingsgroepen, waardoor de voor democratisering benodigde verzoening uitblijft.⁸¹ Gelvin noemde de verdeeldheid onder de oppositie zowel een voordeel als een nadeel in de strijd tegen het regime van Assad.⁸² Het voordeel was aanvankelijk dat door de diversiteit binnen de oppositie grote groepen uit verschillende lagen van de bevolking gemobiliseerd werden. Het nadeel is volgens hem echter dat er binnen die oppositie geen consensus bestaat over een groot aantal belangrijke onderwerpen, waaronder een gemeenschappelijke visie voor de toekomst van Syrië.⁸³ Hoewel verschillende groepen in 2011 en 2012 in een serie vergaderingen hebben geprobeerd om een Syrische nationale raad op te zetten, waren volgens Gelvin de verschillen uiteindelijk te groot om overeenstemming te bereiken. Vooral de Syrisch-Koerdische en de Syrisch-Arabische delegatie kwamen met elkaar in conflict. Ondertussen probeerde Assads regime ook een eigen vergadering te organiseren met de oppositiepartijen, maar deze werd door vrijwel de gehele oppositie geboycot.⁸⁴ De verdeeldheid onder de oppositie, en de onbereidheid van Assad om af te treden, leidde tot geweld tussen de verschillende facties dat uitgroeide tot een burgeroorlog, met de opkomst van IS

---

⁷⁸ Idem, 455.

⁷⁹ Cammett (2013), 71.

⁸⁰ Clancy-Smith (2013), 22.

⁸¹ Cammett (2013), 8.

⁸² Gelvin (2012), hoofdstuk 4.

⁸³ Ibidem.

⁸⁴ Ibidem.

als belangrijke actor in september 2013.

Wanneer Tunesië en Syrië nog eens naast elkaar gezet worden, kan geconcludeerd worden dat zowel Tunesië als Syrië te maken hebben met grote economische ongelijkheid en dat zij vooral verschillen op het feit dat Tunesië een gecentraliseerde staat is met een relatief homogene bevolkingssamenstelling, terwijl Syrië een sterk gefragmenteerde bevolkingssamenstelling die lange tijd bijeen werd gehouden door het regime van Assad. Met het wegvallen van het regime in Tunesië is er een politieke eenheid en institutionele structuur overgebleven die het mogelijk maakten om te democratiseren. Nadat het Syrische regime uit zijn macht was gezet, zijn etnische en religieuze scheidingen naar boven gekomen waaruit een strijd tussen verschillende facties is ontstaan, waaronder het regime van Assad zelf. Zoals al eerder genoemd, ontbreekt in Syrië de nationale identiteit die nodig is om een consensusdemocratie op te zetten. Dit in tegenstelling tot Tunesië, waar het lijkt of de nationale eenheid het in politiek opzicht heeft gewonnen van de aanwezige klassenverschillen. Of zoals Bromley en Gerber het zouden omschrijven, is er in Tunesië wel een coalitie gevormd tussen verschillende klassen, waardoor er sprake was van de door Hinnebusch noodzakelijk geachte inclusiviteit van alle bevolkingsgroepen.

3. De rol van politieke actoren

In het vorige hoofdstuk is gekeken naar hoe economische en sociale verhoudingen en de veranderingen daarin, democratisering in Tunesië mogelijk hebben gemaakt, en de weg naar democratisering in Syrië juist hebben geblokkeerd. Dat de mogelijkheid voor democratisering er was, verklaart echter nog niet waarom er in Tunesië daadwerkelijk een democratiseringsproces op gang is gekomen. Daarom zal in deze en volgende hoofdstukken ook naar andere factoren worden gekeken, te beginnen met de rol van elites en andere actoren op het politieke toneel. Theoretici als Hinnebusch en Lynch zijn namelijk van mening dat er bij het onderzoek naar democratisering niet alleen moet worden gekeken naar structurele factoren, maar ook naar de rol van elites. Volgens Lynch bestaat er een wisselwerking tussen structuur en *agency*. Politieke actoren hebben door middel van besluitvorming invloed op de samenleving, en andersom worden deze actoren beïnvloed door de samenleving en moeten zij reageren op ontwikkelingen binnen de samenleving. Dit geldt voor zowel democratische als autoritaire systemen. Volgens Hinnebusch kunnen autoritaire regimes zelfs besluiten om een democratiseringsproces in gang te zetten wanneer zij ervan overtuigd zijn dat dit in hun eigen voordeel is. Dit betekent dat de aanzet tot democratisering niet altijd vanuit de bevolking (*bottom-up*) hoeft te komen, maar ook van bovenaf kan worden opgelegd (*top-down*). Top-down democratisering vindt volgens Hinnebusch meestal plaats wanneer er een politieke crisis dreigt of wanneer het regime intern verdeeld raakt.

Tijdens de Arabische Lente is de aanzet tot democratisering vooral een *bottom-up* beweging geweest. Amel Boubekeur stelt echter dat de democratisering in Tunesië zowel een *bottom-up* als een *top-down* proces was.⁸⁵ Ook verschillende andere auteurs stellen dat politieke elites een belangrijke rol hebben gespeeld bij het democratiseringsproces in Tunesië. In dit hoofdstuk zal worden onderzocht welke rol deze elites precies hebben gespeeld en hoe zij hebben bijgedragen aan democratisering. Daarnaast zal worden gekeken of en hoe politieke actoren in Syrië juist een rol hebben gespeeld bij het ondermijnen van het democratiseringsproces.

---

⁸⁵ Amel Boubekeur, 'Islamists, secularists and old regime elites in Tunisia: bargained competition', *Mediterranean Politics* 21:1 (2016), 107.

Tunesië: Islamisten en oude elites

Het regime van Ben Ali werd lange tijd beschouwd als een van de meest stabiele regimes in de Arabische wereld.⁸⁶ Dit had grotendeels te maken met het repressieve beleid dat Ben Ali voerde ten opzichte van de Tunesische bevolking. Hoewel Ben Ali in zijn eerste jaar als president een aantal liberalisering doorvoerde, waarbij hij onder andere een wet doorvoerde die het makkelijker maakte om vakbonden en politieke partijen op te richten, maakte hij in 1988 een radicale ommekeer naar een sterk autoritair beleid.⁸⁷ In dat jaar weigerde Ben Ali de grootste islamistische partij Ennahda te legaliseren. Ook gaf hij geen gehoor aan de eis van de oppositie om een evenredig kiesstelsel in te voeren. Samen met de beperkingen op de persvrijheid die Ben Ali doorvoerde, leidde dit ertoe dat Ben Ali's partij RCD in 1989 alle zetels in het Tunesische parlement kreeg. In de jaren daarna kwam het regelmatig tot gewelddadige confrontaties tussen aanhangers van Ennahda en de Communistische Partij van Tunesië (POCT) enerzijds, en veiligheidstroepen van het regime anderzijds. De meerderheid van de Tunesische bevolking tolereerde echter het repressieve beleid van Ben Ali.⁸⁸

Volgens Christopher Alexander zag Ben Ali de islamisten van Ennahda als grote bedreiging voor zijn eigen positie, maar vreesde hij daarnaast ook de vooraanstaande politici uit zijn eigen partij.⁸⁹ Ben Ali was relatief gezien een nieuwkomer binnen de RCD en een aantal van zijn partijgenoten namen het hem kwalijk dat hij de functie van president voor zichzelf had opgeëist. Omdat hij vreesde dat zijn partijgenoten hun politieke netwerken zouden aanwenden om zijn positie te ondermijnen, beperkte hij de autonomie van zijn ministers en schafte hij de functie van partijdirecteur af. Daarnaast verving hij zijn ministers en hogere ambtenaren regelmatig zodat zij hun positie binnen de regering niet teveel konden versterken.⁹⁰ Ondertussen was er, vanwege Ben Ali's repressieve beleid, een brede oppositie tegen zijn regime opgezet in het buitenland. Al in 1990 was het Tunesische Nationale Bevrijdingsfront opgericht die als doel had om alle binnen- en buitenlandse oppositie tegen Ben Ali te verenigen. Ook Ennahda's leider Rachid Ghannouchi, die sinds 1989 in Londen verbleef, wilde de oppositie organiseren om een einde te maken aan Ben Ali's autoritaire beleid. Volgens Alexander was het Ben Ali's grootste angst dat de islamisten van Ennahda een coalitie zouden vormen met de oude partijelites en andere oppositiegroepen om hem uit zijn functie als president te zetten.⁹¹ Uit de gebeurtenissen tijdens en na de Arabische Lente blijkt dat deze angst niet ongegrond was.

Na het vertrek van Ben Ali in januari 2011 benoemde diens premier, Mohammed Ghannouchi, zichzelf tot nieuwe president van Tunesië. Hoewel Ghannouchi van de in totaal 23 ministersposten er elf aan oppositieleiders gaf, was de UGTT van mening dat de nieuwe regering niet meer dan een voortzetting van het oude RCD regime was. Drie leden van de UGTT en een andere vooraanstaande oppositieleider trokken zich terug uit het kabinet.⁹² Ook vonden er opnieuw demonstraties plaats tegen de nieuwe regering van Ghannouchi. Het Constitutioneel Hof was het

---

⁸⁶ Francesco Cavatorta & Rikke Hostrup Haugbølle, 'The End of Authoritarian Rule and the Mythology of Tunisia under Ben Ali', *Mediterranean Politics* 17:2 (2012), 179.

⁸⁷ Christopher Alexander, 'Back from the Democratic Brink: Authoritarianism and Civil Society in Tunisia', *Middle East Report* 205, Middle East Studies Networks: The Politics of a Field (1997), 35.

⁸⁸ Ibidem.

⁸⁹ Idem, 37.

⁹⁰ Ibidem.

⁹¹ Ibidem.

⁹² Emma C. Murphy, 'The Tunisian elections of October 2011: A democratic consensus' *The Journal of North African Studies* 18:2 (2013), 233.

met de oppositie eens; in een uitspraak stelde het Hof dat, volgens artikel 57 van de Grondwet, de functie van president nu vrij was en dat de voorzitter van het parlement Fouad Mebazaa interim-president moest worden. Daarnaast moesten er binnen twee maanden verkiezingen plaatsvinden. Het was een belangrijk moment voor Tunesië toen Ghannouchi hiermee instemde, en daarmee het presidentschap overdroeg aan Mebazaa. In plaats van een strijd om de macht te beginnen, hield men zich aan de Tunesische constitutie.⁹³ Ook Ghannouchi's ministers, die eveneens het regime van Ben Ali hadden gediend, traden af.

Met het vertrek van Ghannouchi als zelfbenoemd president kwam de democratisering voor Tunesië weer een stap dichterbij. Onder Ghannouchi was er een commissie voor politieke hervormingen ingesteld die bestond uit juridische experts, en die later werd uitgebreid met drie leden van elke politieke partij in Tunesië. De meerderheid van de circa 150 leden waren seculier. Slechts drie van hen waren lid van de islamistische partij Ennahdha. Op 17 maart 2011 kwam de Hoge Commissie voor Politieke Hervormingen voor het eerst bij elkaar. Aanvankelijk waren er enkele onenigheden tussen verschillende fracties, en de Commissie werd twee keer geboycot door Ennahda. Desondanks waren de leden van de Commissie het er al binnen een week over eens dat er een Nationale Constitutionele Vergadering moest worden opgericht, die vervolgens tot taak had om een nieuwe grondwet op te stellen. De machtsbalans tussen president en parlement moest namelijk al worden vastgelegd voordat de nieuwe politieke leiders gekozen zouden worden, zodat de resultaten van de revolutie niet meer teniet konden worden gedaan.⁹⁴

Voor de leden van de nieuwe Nationale Vergadering werden ook nationale verkiezingen gehouden. Deze vonden plaats in oktober 2011. Veel Tunesiërs waren enthousiast over de mogelijkheid om voor het eerst in lange tijd te kunnen stemmen. In totaal waren er 11.200 kandidaten, 30.000 medewerkers bij de stembureaus en nog eens 10.000 vrijwillige waarnemers. 52 procent van de kiesgerechtigde Tunesiërs kwam ook daadwerkelijk stemmen. Zowel binnen- en buitenlandse waarnemers waren positief over het verloop van de verkiezingen die volgens het Carter Center 'vrij, vreedzaam en transparant' waren.⁹⁵ De verkiezingen verliepen zeer gunstig voor Ennahda; de Islamisten wonnen 40 zetels in de Nationale Vergadering. Daarop vormde de partij een coalitie met twee seculiere partijen, namelijk het Congrès pour la République (CPR) en Ettakatol. De coalitiepartners gingen met verschillende organisaties en de vakbonden in dialoog, waardoor het mogelijk was om consensus te bereiken over de inhoud van de nieuwe grondwet.⁹⁶ In deze nieuwe grondwet werd vastgelegd dat Tunesië voortaan een direct gekozen president zou krijgen, en daarnaast een indirect gekozen premier. De president kreeg autoriteit over het buitenlands en veiligheidsbeleid. De premier kreeg de taak om toe te zien op het algemene beleid in Tunesië. Ook benoemt hij ministers en zit vergaderingen van het kabinet voor. Daarnaast werd er een parlement ingesteld. Dit parlement bestaat uit één kamer die de macht heeft om de president uit zijn functie te zetten.⁹⁷ De grondwet voorziet verder in verschillende aspecten van een liberale democratie, waaronder parlementaire controle, publieke aansprakelijkheid, bescherming van mensenrechten en *rule of law*.⁹⁸ Ook bevat de tekst drie belangrijke elementen met betrekking tot verkiezingen. De eerste omvat de actieve en passieve kiesrechten van de Tunesiërs. Het tweede element gaat over de

---

⁹³ Idem, 232.

⁹⁴ Idem, 235.

⁹⁵ Idem, 239.

⁹⁶ Pickard (2014), 260.

⁹⁷ Idem, 261.

⁹⁸ Ibidem, 261.

oprichting van een onafhankelijke kiescommissie, die moet toezien op vrije en eerlijke verkiezingen. Het derde element reguleert de verkiezingscampagnes en de financiering hiervan. De nieuwe grondwet leidde er toe dat er 100 nieuwe officiële politieke partijen verschenen.⁹⁹ Deze partijen zijn echter niet allemaal vertegenwoordigd in de huidige Tunesische regering.

Het huidige politieke landschap in Tunesië wordt vooral gedomineerd door Ennahda en zijn seculiere regeringspartners. Daarbij is het opmerkelijk dat deze seculiere regeringspartners voornamelijk politieke elites uit het oude Ben Ali regime zijn. Deze bijzondere samenwerking tussen het islamistische Ennahda en de oude politieke elites uit het Ben Ali regime kunnen verklaard worden vanuit de ontwikkelingen kort na de uitbreken van de revolutie. De revolutie werd door veel politieke elites namelijk gezien als een kans om hun eigen politieke invloed te vergroten.¹⁰⁰ Het oude politieke netwerk, bestaande uit leden van Ben Ali's eigen partij RCD en familieleden van zijn vrouw Leila Trabelsi, bleef intact. Na de val van het regime was de oppositie het er niet over eens of zij wel wilden samenwerken met deze oude elites of juist niet. De linkse partijen wilden over het algemeen niets te maken hebben met het oude establishment. Zij pleitten voor een complete vernieuwing van de politieke instituties. Een aantal centrumpartijen wilde wel samenwerken met de oude elites. Ook de snel groeiende partij Ennahda ging in onderhandeling met de oude elites. Tegelijkertijd, in februari 2011, sloot Ennahda zich aan bij het 14 Januari Front, een revolutionaire beweging die wilde voorkomen dat de oude elites van het Ben Ali regime opnieuw aan de macht kwamen. Ook wilde het 14 Januari Front een transitie naar democratie die vanuit de bevolking gestuurd werd, en niet van bovenaf was opgelegd.¹⁰¹ De wegen van het 14 Januari Front en Ennahda scheidden zich echter alweer snel, nadat Ennahda de benoeming van Beji Caid Essebsi tot hoofd van het interim-kabinet onder president Mebazaa goedkeurde. Essebsi was minister van Binnenlandse én Buitenlandse Zaken geweest onder Bourguiba, en president van de Nationale Vergadering onder Ben Ali. Het 14 Januari Front was van mening dat iemand die deel uit had gemaakt van het oude regime niet de nieuwe interim-regering mocht leiden.¹⁰²

Door aanvankelijk loyaliteit te tonen aan zowel de revolutionairen als de leden van de RCD, wist Ennahda handig een plek te veroveren op het politieke toneel. De strijd tussen de revolutionairen en de oude elites veranderde hiermee in een samenwerking tussen Ennahda en de oude, seculiere elites.¹⁰³ Toch waren er ook conflicten tussen de Islamistische Ennahda en de seculiere partijen. De seculiere partijen beschuldigden Ennahda ervan een geheime Islamistische agenda te hebben. In reactie daarop beloofde Ennahda niet alle macht naar zich toe te trekken en vormde de partij in de Nationale Vergadering een coalitie met de seculiere CPR en Ettakatol. Ennahda bleef echter de dominante partij binnen de regering. Veruit de meeste publieke functies werden bekleed door leden van Ennahda. Essebsi richtte daarom een nieuwe seculiere partij op, genaamd Nidaa Tounes, waarin alle seculiere partijen inclusief CPR en Ettakatol zich verenigden. Nidaa Tounes was het 'neutrale, technocratische, democratische' en 'seculiere' antwoord op Ennahda.¹⁰⁴ De partij vormde in december 2012 een coalitie met een aantal centrum-linkse partijen, de Unie voor Tunesië. De pogingen van de seculiere partijen om een tegenwicht te bieden tegen de

---

⁹⁹ Murphy (2013), 235.

¹⁰⁰ Boubekeur (2016), 110.

¹⁰¹ Sami Zemni, 'The Extraordinary Politics of the Tunisian Revolution: The Process of Constitution Making', *Mediterranean Politics* 20:1 (2015), 4.

¹⁰² Boubekeur (2016), 111-112.

¹⁰³ Idem, 113.

¹⁰⁴ Idem, 116.

dominante Ennahda hadden effect; bij de verkiezingen van 2014 kreeg Nidaa Tounes 85 zetels en Ennahda 'slechts' 62.¹⁰⁵ Hiermee is de verdeling van de Tunesische politiek in een Islamistisch en een seculier blok geconsolideerd.

De samenwerking die in Tunesië is ontstaan tussen de Islamisten van Ennahda en de oude seculiere elites noemt Boubekour een cultuur van onderhandeling en competitie ('*bargained competition*').¹⁰⁶ Volgens haar verschilt Tunesië hierin van andere landen die een soortgelijke revolutionaire transitie naar democratie hebben doorgemaakt ('*pacted transition*'). Omdat de leiders van de dominante politieke partij Ennahda geen actieve rol hebben gespeeld bij de revolutie, en Ben Ali's eigen partijgenoten juist wel een rol hebben gespeeld, is het nu niet duidelijk aan wie het succes van de revolutie moet worden toegeschreven en wie er nu nog medeverantwoordelijk was voor de dictatuur van Ben Ali. Het oude regime en de oppositie in Tunesië staan niet recht tegenover elkaar, waardoor zij beide door middel van onderhandelingen deel uit kunnen maken van de nieuwe regering. Tegelijkertijd bevinden de islamisten en de leden van het oude regime zich voortdurend met elkaar in competitie. Volgens Boubekour waren de verkiezingen in 2011 en in 2014 dan ook vooral een manier om deze competitie tussen beide partijen te reguleren.¹⁰⁷ De onderhandelcultuur die sinds 2011 bestaat in de Tunesische politiek heeft ertoe geleid dat de democratisering vrijwel geweldloos is verlopen. Desondanks is de democratie nog fragiel en politiek gevoelige onderwerpen, zoals structurele economische hervormingen en *transitional justice*, worden door beide partijen gemeden. Omdat deze onderwerpen voor de samenleving echter wel belangrijk zijn, raken de nieuwe bestuurders verder verwijderd van hun achterban. Dit is terug te zien in de opkomst voor de verkiezingen van 2014; 70 procent van de kiezers tussen 18 en 30 jaar kwam niet stemmen. De regerende partijen monopoliseren hiermee opnieuw het besluitvormingsproces.¹⁰⁸

Tot slot moet er met betrekking tot democratisering in Tunesië nog iets gezegd worden over de rol het militaire apparaat. Het leger heeft in Tunesië een bijzondere positie binnen het democratiseringsproces. In tegenstelling tot veel andere landen waar een revolutie heeft plaatsgevonden, heeft het leger zijn steun toegezegd aan de bevolking in plaats van aan het regime. Daarnaast heeft het leger zelf ook niet geprobeerd om een coup te plegen, iets dat niet ondenkbaar is in een periode van revolutie en politieke instabiliteit. Volgens Risa Brooks is dit voornamelijk te danken aan Ben Ali zelf, die de legerleiding altijd strikt gescheiden had gehouden van zijn regime en ze beperkte toegang tot politieke instituties en netwerken had gegeven.¹⁰⁹ Daarnaast was de bescherming van het regime altijd een taak van het Ministerie van Binnenlandse Zaken geweest. Politieke conflicten werden altijd afgehandeld door de politie en de Nationale Garde. Het leger had hier weinig mee te maken gehad. Bij het uitbreken van de revolutie zag de legerleiding het dan ook niet als haar taak om de politie te helpen bij het neerslaan van de demonstraties. De legerleiders zagen het militaire apparaat als een zelfstandig opererende organisatie, en zij beseften dat het waarschijnlijk ten koste ging van hun prestige en integriteit wanneer zij geweld zouden gebruiken tegen de demonstranten.¹¹⁰ Omdat de demonstranten het militaire apparaat volgens Brooks niet als onderdeel van Ben Ali's regime beschouwden, ontstond er een coalitie tussen het leger en de

---

¹⁰⁵ Idem, 119.

¹⁰⁶ Idem, 108.

¹⁰⁷ Ibidem.

¹⁰⁸ Idem, 109.

¹⁰⁹ Risa Brooks, 'Abandoned at the Palace: Why the Tunisian Military Defected from the Ben Ali Regime in 2011' *Journal of Strategic Studies* 36:2 (2013), 208.

¹¹⁰ Ibidem.

betogers. Toen Ben Ali en vervolgens Ghannouchi afstand deden van hun functie als president was verdere inzet van het leger niet meer nodig.

Verdeel-en-heers-politiek in Syrië

In tegenstelling tot Tunesië is het democratiseringsproces in Syrië nooit van de grond gekomen. Waarom en hoe de politieke elites in Syrië niet hebben bijgedragen aan een democratiseringsproces, maar juist een rol hebben gespeeld bij het ondermijnen hiervan, zal nu verder worden onderzocht.

Bij het aantreden van Bashar al-Assad als president van Syrië in 2000 heerste er veel optimisme onder de Syriërs. Volgens Lesch leek het er namelijk op dat Assad politieke hervormingen en liberalisering zou gaan doorvoeren. Lesch is er van overtuigd dat Assad daadwerkelijk de intentie had om te hervormen, maar dat hij ook al snel leerde dat dit in het Syrische politieke systeem vrijwel onmogelijk was.¹¹¹ Als hij zijn positie als president wilde behouden, kon hij beter het repressieve beleid van zijn vader voortzetten. De veiligheidstroepen kregen onder Assad's regime dan ook veel vrijheden, waardoor zij hard optraden tegen politieke onruststokers. Assad stond zeer wantrouwend tegenover critici zowel in Syrië als daarbuiten. Hij was ervan overtuigd dat er internationale samenzweringen tegen hem bestonden en dat organisaties als de Verenigde Naties en de Arabische Liga hem uit zijn macht wilden zetten.¹¹² Toen de Arabische Lente zich in 2011 ook verspreidde naar Syrië, zag hij dit als een bevestiging van zijn ideeën.

Bij het uitbreken van de revolutie probeerde Assad de demonstraties met geweld de kop in te drukken. Opstandelingen werden gevangen gezet en het regime probeerde de oppositie geografisch van elkaar te scheiden door het instellen van militaire checkpoints en het inzetten van veiligheidstroepen. Militairen die weigerden op de burgerbevolking te schieten, werden zelf geëxecuteerd. Volgens Philippe Droz-Vincent heeft Assad geprobeerd om de zogenoemde 'muur van angst' die Syriërs er altijd van had weerhouden om in opstand te komen tegen het regime, weer opnieuw op te bouwen. Dit mislukte echter en in plaats van de protesten de kop in te drukken, leidde het tot meer acties tegen het regime.¹¹³ Daarnaast heeft Assad altijd vastgehouden aan het idee dat hij de legitieme machthebber in Syrië is. Zo presenteert het regime zich volgens Lesch en Droz-Vincent ook naar de buitenwereld, namelijk als een legitieme regering die strijdt tegen terroristen en oorlogsmisdadigers.¹¹⁴ Hierbij maakt het handig gebruik van de bestaande sektarische scheidingen in het land. Christopher Phillips beschrijft hoe Assad de oppositie in de media afschildert als radicale islamisten.¹¹⁵ Ook probeert het regime wantrouwen te kweken onder de niet-soennitische minderheden tegenover de soennitische oppositie. Hiermee versterkt Assad de sektarische verdeeldheid onder de bevolking. Dit is sterk in het voordeel van het regime, want het kreeg vanaf 2012 inderdaad steun van verschillende niet-soennitische milities.¹¹⁶ Een ander voordeel van het sektarisme volgens Droz-Vincent is dat zolang de oppositie nog geen eensgezind en vreedzaam alternatief biedt, de zwijgende meerderheid van de bevolking het regime blijft steunen.¹¹⁷ Voor de Syrische bevolking is het sektarisme echter minder voordelig. Mede door het beleid van Assad bevindt Syrië zich in een destructieve spiraal van sektarisch geweld.

---

¹¹¹ Lesch (2013), 92.

¹¹² Ibidem.

¹¹³ Philippe Droz-Vincent, "'State of Barbary' (Take Two): From the Arab Spring to the Return of Violence in Syria', *The Middle East Journal* 68:1 (2014), 38.

¹¹⁴ Droz-Vincent (2014), 52 en Lesch (2013), 89.

¹¹⁵ Christopher Phillips, 'Sectarianism and Conflict in Syria', *Third World Quarterly* 36:2 (2015), 369.

¹¹⁶ Ibidem.

¹¹⁷ Droz-Vincent (2014), 55.

Een belangrijk verschil tussen Tunesië en Syrië tijdens de Arabische Lente is dat de machthebbers in Tunesië instemden met het verzoek om aftreden, terwijl het regime in Syrië juist met geweld reageerde op de oppositie toen deze het regime verzocht om af te treden. Om dit verschil te verklaren moet de rol van het militaire apparaat in beide landen nog eens in overweging worden genomen. Zoals beschreven was de legerleiding in Tunesië geen onderdeel van het patronagesysteem van het regime, waardoor zij geen privileges hoefde te verwachten van Ben Ali. Als gevolg had de legerleiding er ook geen belang bij om Ben Ali aan de macht te houden. Heel anders was de situatie in Syrië, waar het leger veel meer verbonden was met het regime. Benoemingen in de legertop waren meer gebaseerd op persoonlijke relaties met de president dan op ervaringen. Het regime vertrouwde voor zijn veiligheid dan ook vooral op zorgvuldig geselecteerde elite-eenheden, meestal alawitisch zoals de president zelf, dan op het leger als geheel.¹¹⁸ Toen de protesten in 2011 uitbreidden, probeerde Assad het gehele leger in te zetten, maar omdat veel soldaten tot de arme soennitische meerderheid in Syrië behoorden, keerden zij zich juist tegen Assad en de alawitische legerleiding. De deserterende soldaten en officieren verenigden zich in de *Free Syrian Army*.¹¹⁹ Waar het leger zich in Tunesië dus afzijdig hield, is het leger in Syrië zelf ook naar sektarische scheidingen verdeeld geraakt en strijden legereenheden tegen elkaar.

De uitkomsten van de Arabische Lente in Tunesië en Syrië laten zien dat politieke elites wel degelijk invloed kunnen uitoefenen op democratiseringsprocessen. In Tunesië heeft het aftreden van de president geleid tot een dialoog tussen nieuwe en oude politieke elites. Zoals Hinnebusch al stelde kunnen elites het democratiseringsproces steunen wanneer zij daar zelf belang bij hebben. In Tunesië gaf het vertrek van de autoritaire Ben Ali de elites van de overige partijen een kans om hun invloed binnen het nieuwe politieke systeem te vergroten. Hoewel het niet zeker is of de democratie ook tot ontwikkeling was gekomen in Syrië als Assad zou zijn afgetreden, heeft Assad door geweld te gebruiken tegen de Syrische bevolking, zeker niet bijgedragen aan de politieke stabiliteit in het land. Het alawitische regime had, uit vrees voor overheersing door de soennitische meerderheid, geen belang bij democratisering. Hieruit blijkt overigens ook dat er een wisselwerking bestaat tussen de *agency* van politieke actoren en structurele factoren zoals de sociale verhoudingen. De sektarische scheidingen die al in Syrië aanwezig waren en die een obstakel zouden kunnen vormen voor democratisering, hoefden alleen nog maar uitgespeeld te worden door het regime van Assad. In Tunesië waren deze sektarische scheidingen vrijwel niet aanwezig, maar hier hebben structurele factoren, namelijk het feit dat de meerderheid van de Tunesische bevolking islamitisch is, ertoe bijgedragen dat de islamistische partij Ennahda een belangrijke actor is geworden op het politieke toneel.

4. De compatibiliteit tussen islam en democratie

'In the Islamic world, from the Palestinian Authority to Iran to Pakistan, democratization has led to an increasing role for theocratic politics, eroding long-standing traditions of secularism and tolerance. In many parts of that world, such as Tunisia, Morocco, Egypt, and some of the Gulf States, were elections to be held tomorrow, the resulting regimes would almost certainly be more illiberal than the ones now in place.'¹²⁰

---

¹¹⁸ Idem, 39.

¹¹⁹ Idem, 50-51.

¹²⁰ Zakaria (1997), 28.

Dit is een citaat van Zakaria uit zijn artikel 'The Rise of Illiberal Democracy', geschreven in 1997. Zakaria bedoelt hiermee dat wanneer geprobeerd zou worden om de seculiere regimes in het Midden-Oosten aan de kant te zetten om plaats te maken voor democratie, er in plaats van democratie juist sterkere autoritaire en islamitische regimes voor in de plaats zouden komen. Hoewel het moeilijk te zeggen is wat de uitkomsten van de Arabische Lente op lange termijn zullen zijn, kan nu, vijf jaar na het begin van de Lente gezegd worden dat Zakaria slechts deels gelijk heeft. In Egypte is de democratisch gekozen regering inderdaad alweer vervangen door een niet-democratisch gekozen regime, maar deze is niet uitgesproken theocratisch. In Tunesië lijkt juist het tegenovergestelde van Zakaria's bewering waar te zijn geworden. Hier deelt de islamitische partij Ennahda de macht met een aantal seculiere partijen binnen een democratisch gekozen regering. Volgens Tibi heeft Ennahda een belangrijke rol gespeeld bij het opzetten van deze coalitieregering.¹²¹ Dit blijkt ook uit het vorige hoofdstuk, waar de invloed van politieke actoren op het democratiseringsproces in Tunesië is beschreven.

In het geval van Syrië is nog niet te zeggen of de bewering van Zakaria van toepassing is. Syrië bevindt zich op dit moment in een impasse vanwege de burgeroorlog, en het is nog onduidelijk hoe dit zich verder zal ontwikkelen. Een vraag die met betrekking tot Syrië wel interessant is, is in hoeverre de (politieke) islam heeft bijgedragen aan het uitblijven van democratisering. Deze vraag is zeker interessant wanneer men deze afzet tegen het feit dat de politieke islam in Tunesië deel uitmaakt van een democratische regering. Is er een verschil in de ideologie en uitvoering van de islam in beide landen die in Tunesië geen obstakel vormt voor democratisering, maar wel in Syrië? En zo ja, hoe is dit verschil dan te verklaren? In dit hoofdstuk zal een antwoord geformuleerd worden op deze vragen.

Islam versus islamisme

Om meer te kunnen zeggen over de rol van de islam in de Tunesische en Syrische politiek zal hier eerst dieper worden ingegaan op het concept islamisme, ofwel de politieke islam. Volgens Tibi bestaan er in de westerse wereld namelijk veel misvattingen over de islam en het islamisme, en bestaat er een eenzijdig beeld over de (politieke) islam. Tibi probeert dit recht te zetten door het islamisme niet vanuit een westers oogpunt te bekijken, maar juist vanuit het islamisme zelf. Hij stelt dat het islamisme gaat over *din-wa-dawla*; de eenheid tussen religie en staat, met een islamitisch politiek systeem gebaseerd op de *shari'a*.¹²² Het islamisme (met daarbinnen het salafisme) grijpt terug op een letterlijke interpretatie van de Koran en de *shari'a*. Zij willen de islam niet historiseren en erkennen daarom niet dat de interpretatie van de Koran aan verandering onderhevig is. Het islamisme onderscheidt zich van de civiel-liberale islam omdat het rechten beschouwt als plichten en niet als iets waar aanspraak op gemaakt kan worden. Het islamisme gaat volgens Tibi niet samen met democratie, maar dat is ook niet de intentie van het islamisme. Zoals de volgens Tibi belangrijkste schrijver binnen het islamisme Sayyid Qutb schrijft: 'After the bankruptcy of democracy, it is now time to establish the *shari'a* state, viewed as the very alternative of democracy.'¹²³

Tibi maakt onderscheid tussen de islam als religie en het islamisme als politieke stroming gebaseerd op het islamitische geloof.¹²⁴ Van het islamisme bestaan volgens hem ook twee verschillende soorten: het niet-gewelddadige islamisme en het gewelddadige islamisme of jihadisme.

---

¹²¹ Tibi (2013), 140.

¹²² Idem, 7.

¹²³ Citaat van Sayyid Qutb in Tibi (2013), 8.

¹²⁴ Tibi (2013), 2.

Het maakt voor een democratiseringsproces niet uit of er sprake is van niet-gewelddadig of gewelddadig islamisme; volgens Tibi zijn ze allebei niet verenigbaar met democratische principes. De reden hiervoor is dat politiek pluralisme een voorwaarde is voor democratie. Een staat gebaseerd op *shari'a* is per definitie niet democratisch. De *shari'a*, zowel de traditionele als de politieke variant, laten volgens Tibi namelijk geen ruimte voor religieuze vrijheid en daarmee ook niet voor pluralisme in de samenleving. De traditionele *shari'a* heeft volgens Tibi niets te maken met politiek. De traditionele *shari'a* gaat immers over moraliteit, niet over vastgelegde wetten, zo stelt hij. De opvatting van islamisten dat een islamitische staat gebaseerd moet zijn op de wetten van de *shari'a* is volgens hem dan ook nieuw, en heeft weinig met de islam te maken.¹²⁵ Ook zou een gecodificeerde *shari'a* suggereren dat er slechts één interpretatie van de *shari'a* bestaat, namelijk die van de islamisten, terwijl er volgens Tibi in werkelijkheid veel verschillende interpretaties van de *shari'a* bestaan.¹²⁶ Op basis van Tibi's opvattingen zou dus gezegd kunnen worden dat de *shari'a* niet gecodificeerd kan worden, en dat de pogingen van islamistische bewegingen om dat wel te doen los staan van de islam als religie.

Als de beginselen van de islam en het islamisme per definitie niet democratisch zijn, is het dan wel mogelijk om een democratie in overwegend islamitische staten te realiseren? Volgens Tibi is dit wel mogelijk, en moet hierbij onderscheid gemaakt worden tussen *engagement* van islamistische bewegingen enerzijds en *empowerment* van islamistische bewegingen anderzijds.¹²⁷ In geval van *engagement* worden islamisten betrokken bij het democratiseringsproces en maken zij vervolgens deel uit van het democratisch systeem, terwijl zij in het geval van *empowerment* de macht krijgen om een islamistische staat gebaseerd op *shari'a* te vestigen. Een andere mogelijkheid om islam en democratie met elkaar te verenigen is om een alternatief te formuleren voor het islamistische gedachtegoed. Tibi doelt hiermee op het 'verlicht islamitisch denken' (*'enlightened Muslim thought'*), dat in tegenstelling tot het islamisme wel de historiciteit van de islam erkent.¹²⁸ Hij beschrijft het verlicht islamitisch denken als een universele en rationele manier van denken, die geworteld is in het middeleeuwse islamitisch humanisme maar ook in het Europese Hellenisme waarin niet zozeer religie, maar de mens centraal stond.¹²⁹ Tibi is een aanhanger van dit verlicht islamitisch denken omdat het niet blindelings een letterlijke interpretatie van de *shari'a* nastreeft, maar erkent dat de interpretatie van de *shari'a* subjectief is en onderhevig aan verandering. Wanneer de *shari'a* geïnterpreteerd wordt binnen de moderne maatschappelijke context, zou de islam wel passen binnen een democratisch systeem.

Ook Cesari stelt dat de islam niet per definitie antidemocratisch is, ook al bestaat er in de Koran niet zoiets als een 'islamitische democratie'. Volgens haar hangt de mate van democratie sterk af van de statelijke instituties en de mate waarin deze religieuze activiteiten reguleren, beperken of juist stimuleren.¹³⁰ Sinds de implementatie van het Westfaalse systeem van natiestaten in de Arabische wereld is er sprake van een politisering van de islam. De islam werd gemoderniseerd, geïnstitutionaliseerd in het politieke systeem en de *shari'a* op een nieuwe, politieke manier geïnterpreteerd. Er zijn islamistische bewegingen ontstaan die ofwel de moderne natiestaat

---

¹²⁵ Idem, 31.

¹²⁶ Idem, 60.

¹²⁷ Idem, 2-3.

¹²⁸ Idem, 12.

¹²⁹ Idem, 17.

¹³⁰ Cesari (2014), 15.

ondermijnen of deze juist ondersteunen.¹³¹ Volgens Cesari heeft de islam als religie hierdoor veel meer macht gekregen in vergelijking met de premoderne periode, toen de islam nog niet gepolitiseerd was.¹³² De interactie tussen religie en staat speelt hierbij een belangrijke rol, want deze is volgens haar bepalend voor de mate waarin religie politiek en maatschappij beïnvloedt, en in hoeverre er ruimte is voor pluraliteit.

Islamisme en democratie in Tunesië

In Tunesië is Ennahda de belangrijkste islamistische organisatie. De partij heeft een aanzienlijk aantal zetels in het Tunesische parlement. Dit is bijzonder, want het islamisme heeft nauwelijks een aandeel gehad in het uitbreken van de revolutie tijdens de Arabische Lente. In Tunesië waren de islamistische partijen namelijk lange tijd onderdrukt door het regime en de leiders van deze partijen waren in het buitenland.¹³³ Hoe is het mogelijk dat Ennahda toch binnen relatief korte tijd op brede steun kon rekenen vanuit de Tunesische bevolking en zijn positie binnen de Tunesische politiek wist te consolideren? Volgens John Esposito zijn hier drie belangrijke redenen voor aan te wijzen. Ten eerste ontstond er na het vertrek van Ben Ali een machtsvacuüm, omdat het politieke systeem niet zo snel een opvolger kon voortbrengen. Leden van het oude regime werden aanvankelijk nog verguisd door de revolutionairen, en er was nog geen politiek alternatief. Ten tweede was Ennahda, ondanks dat de partij verboden was in Tunesië, altijd actief geweest en werd de partij door de Tunesiërs gezien als het boegbeeld van de oppositie tegen Ben Ali's regime. Tot slot had Ennahda's leider Ghannouchi tijdens zijn ballingschap in het buitenland zijn tijd benut met het bestuderen van secularisme en democratie, en hoe deze concepten toegepast konden worden binnen de Arabische wereld. Bij zijn terugkeer naar Tunesië stond hij onder de bevolking dan ook bekend als hervormer en voorvechter voor vrijheid, democratisering en pluralisering.¹³⁴ Dit sloot grotendeels aan bij de wensen van de Tunesische bevolking op dat moment, waardoor Ennahda een grote voorsprong had bij de verkiezingen in 2012.

Sinds de oprichting van Ennahda in 1981 heeft de partij een grote verandering ondergaan. Waar de partij volgens Joseph Kaminski in de jaren tachtig gelinkt werd aan extremistische organisaties, zien vooraanstaande partijleden als Ghannouchi meer overeenkomsten met partijen als de Turkse AKP, die ook binnen een democratisch systeem functioneren.¹³⁵ Het lijkt erop dat het *engagement* van de islamistische beweging waar Tibi over schrijft, geslaagd is in Tunesië. Ook volgens Cesari vormt de institutionalisering van de islam in het Tunesische staatsapparaat duidelijk geen obstakel voor democratisering. Zij noemt Tunesië dan ook een niet-seculiere democratie omdat het politieke systeem enkele islamistische eigenschappen heeft.¹³⁶ In artikel 1 van de nieuwe constitutie is bijvoorbeeld te lezen dat de islam de Tunesische staatsreligie is. Desondanks is er wel sprake van politiek pluralisme, of beter gezegd een tweedeling tussen islamisten en seculieren.

De aanwezigheid van twee blokken binnen de Tunesische politiek, een Islamistische en een seculiere, legt volgens Sami Zemni een radicale tweedeling in de Tunesische samenleving bloot die al is ontstaan tijdens het presidentschap van Bourguiba.¹³⁷ Bourguiba's moderniseringsbeleid was

---

¹³¹ Idem, 276-277.

¹³² Idem, 279.

¹³³ John L. Esposito, *Islam and Democracy after the Arab Spring* (Oxford 2016) e-book, 189.

¹³⁴ Idem, 189-190.

¹³⁵ Joseph Kaminski, 'Comparing Goals and Aspirations of National vs. Transnational Islamist Movements' in: Timothy Poirson en Robert L. Oprisko (red.), *Caliphates and Islamic Global Politics* (Bristol 2014), 36.

¹³⁶ Cesari (2014), 237-238.

¹³⁷ Zemni (2015), 13.

vooral voordelig voor de seculiere economische en culturele elites en middenklasse. Dit leidde ertoe dat de lagere klassen voornamelijk hun steun uitten voor de islamisten en niet voor Bourguiba's en later Ben Ali's seculiere regimes. De scheiding tussen secularisme en islamisme is dus sterk verbonden met de economische ongelijkheid in Tunesië. Vooral jongeren uit de lagere klassen voelen zich aangetrokken tot het salafisme, een beweging binnen het islamisme dat terug wil naar de oorspronkelijke interpretatie van de Koran, zoals deze door Mohammed is uitgedragen. Volgens John Esposito zijn er in Tunesië twee groepen salafisten te onderscheiden, namelijk de *salafiyya 'almiyya*, ofwel de 'wetenschappelijke' salafisten die zich niet met politiek bezighouden, en de *salafiyya jihadiyya*, de jihadisten.¹³⁸ Esposito stelt dat het salafisme sterk gegroeid is onder het regime van Ben Ali. Omdat Islamistische partijen als Ennahda onderdrukt werden, nam het aantal jihadistische salafisten in Tunesië toe, mede doordat zij hadden deelgenomen in de oorlogen in Bosnië en Afghanistan waar zij hadden gestreden tegen westerse troepen.

De aanwezigheid van salafisten onder de Tunesische bevolking was en is een mogelijke bedreiging voor het democratiseringsproces. Het salafisme heeft na de Arabische Lente echter niet de overhand gekregen in Tunesië, iets wat volgens Cesari voor een belangrijk deel te danken is aan Ennahda. In het debat over de nieuw op te stellen constitutie werd er volgens Cesari door de seculieren en de islamisten, maar ook binnen Ennahda zelf, hevig gedebatteerd over de vraag of de *shari'a* moest worden opgenomen in de nieuwe grondwet. Op 26 maart 2012 verklaarde Ennahda echter tegen het opnemen van de *shari'a* in de grondwet te zijn.¹³⁹ Hiermee deed de partij afstand van salafistische invloeden. Hoewel er ook na de verkiezingen onenigheid binnen de partij bleef over het wel of niet opnemen van de *shari'a* in de Tunesische wetgeving, paste de partijleiding zich aan de politieke situatie in het land aan, en daarmee ook aan de seculiere partijen.¹⁴⁰ Sinds de verkiezingen in 2012 heeft Ennahda meerdere keren afstand gedaan van het salafisme en zich daarnaast ingezet voor de rechten van minderheden.¹⁴¹ Hoewel de rechten van minderheden nauwelijks zijn vastgelegd in wetgeving, heeft Ennahda zijn steun uitgesproken voor de joodse gemeenschap nadat een salafistische prediker in 2012 had opgeroepen om de strijd aan te gaan met de joodse Tunesiërs.¹⁴² Hiermee zette Ennahda zich duidelijk af tegen het salafisme.

Of Ennahda uiteindelijk echt de intentie heeft om een democratische partij te zijn, is moeilijk te zeggen. Onder de noemer van politiek pluralisme heeft de regering onder Ennahda drie salafistische politieke partijen geregistreerd en een aantal salafistische scholen en organisaties erkend. Critici stellen daarom dat de Islamisten van Ennahda nauwelijks verschillen van de salafisten, en dat Ennahda helemaal niet zo democratisch is als het zich voordoet.¹⁴³ Volgens Tibi hebben de Islamisten van Ennahda alleen een coalitie gesloten met de seculieren omdat er op dat moment geen alternatief was. In principe zouden zij echter nooit akkoord gaan met democratie.¹⁴⁴ Tibi ziet Ennahda dan ook als een islamistische beweging, en die zijn volgens hem per definitie niet democratisch. Ook Kaminski is van mening dat de overweging om samen te werken met elementen uit het oude regime een pragmatische was. Ennahda-leider Ghannouchi stelde dat realisme en flexibiliteit noodzakelijk waren voor het islamisme, en dat historische en geopolitieke omstandigheden in acht moesten worden genomen bij het regeren van een staat. Het idee van een

---

¹³⁸ Esposito (2016), 186.

¹³⁹ Cesari (2014), 244.

¹⁴⁰ Idem, 245.

¹⁴¹ Idem, 55.

¹⁴² Idem, 246.

¹⁴³ Esposito (2016), 194.

¹⁴⁴ Tibi (2013), 13.

kalifaat uit de achtste eeuw kan niet worden toegepast op de hedendaagse situatie in de Arabische wereld, zo stelde hij.¹⁴⁵ Volgens Kaminski zijn de woorden van Ghannouchi slechts retoriek. Door afstand te doen van extremistische elementen, wist Ennahda zijn positie ten opzichte van de seculiere partijen te versterken.

Of het pragmatiek of idealisme was dat Ennahda deed besluiten om samen te werken met seculiere partijen zal pas duidelijk worden wanneer de partij buiten de democratische context wordt geplaatst. In dat geval zou de partij immers geen concessies hoeven doen binnen het kader van politiek pluralisme. Daarvan is nu echter geen sprake, omdat Ennahda eerder heeft bijgedragen aan het democratiseringsproces dan het te ondermijnen. Ennahda laat hiermee zien dat islamisme en democratie in de praktijk wel degelijk samen kunnen gaan.

De Islamitische Staat in Syrië

In tegenstelling tot Tunesië heeft Syrië wel te maken met een grote salafistische beweging. Sinds maart 2011 wordt het land geplaagd door sektarisch geweld. Er zijn verschillende jihadistische (militante islamistische) bewegingen actief, waarvan de bekendste Islamitische Staat (IS) en Al-Nusra zijn. De salafistische IS is ook de grootste islamistische beweging in Syrië op dit moment. Volgens Maximilian Lakitsch heeft het islamisme in Syrië zijn oorsprong in de periode na de onafhankelijkheid, en het autoritaire regime van de Ba'ath partij dat hieruit is voortgekomen.¹⁴⁶ Hij stelt dat er na de onafhankelijkheid in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw twee alternatieven bestonden voor de politieke instabiliteit en veelheid aan verschillende autoritaire leiders die elkaar in rap tempo opvolgden. De eerste was het Arabisch Socialisme, vertolkt door de Ba'ath partij van Hafez al-Assad en later Bashar al-Assad. Hoewel de Ba'ath partij aan het begin van zijn regeringsperiode erg populair was, lukte het de partij op lange termijn niet om te voorzien in de behoeften van de Syrische bevolking, en werd de regering steeds autocratischer naarmate het de steun van de bevolking verloor. Steeds meer Syriërs vestigden daarom hun hoop op het tweede alternatief, namelijk de politieke islam.¹⁴⁷ Waar zij waarschijnlijk niet op gehoopt hadden, was dat die politieke islam kwam in de vorm van een gewelddadige salafistische beweging als IS.

De jihadisten van IS zijn Syrië binnengekomen via de poreuze grenzen met Irak. Toen de opstanden in Syrië begonnen, stuurde de Islamitische Staat in Irak (ISI) Syrische jihadisten het land in, samen met Iraakse experts op het gebied van guerrilla-oorlogvoering. Zij vonden een veilige haven in het oosten van Syrië, waar lokale stammen leven die volgens Haian Dukhan en Sinan Hawat een antipathie koesteren tegen het centrale gezag van de staat.¹⁴⁸ Van hieruit wisten strijders van ISI in maart 2013 de stad Raqqa te veroveren. ISI fuseerde daarna met het Al-Nusra Front tot Islamitische Staat in Irak en al-Sham (ISIS), later IS. Er ontstond een alliantie van verschillende stammen in het oosten van Syrië met IS, die zijn macht hierdoor verder wist te consolideren. De lokale stamhoofden en IS zagen Assad en zijn veiligheidstroepen immers als gezamenlijke vijand. Het regime van Assad werd door lokale stammen als vijand gezien omdat het tijdens de revolutie gewelddadig had opgetreden tegen deze gemeenschappen. Door de hechte sociale structuur werd een aanval op één gezien als een aanval op allen, en daarom besloten de stammen gezamenlijk om alle

---

¹⁴⁵ Kaminski (2014), 37.

¹⁴⁶ Maximilian Lakitsch, 'Islamic State, the Arab Spring and the disenchantment with Political Islam' in: Timothy Poirson & Robert L. Oprisko (red.), *Caliphates and Islamic Global Politics* (Bristol 2014), 6-7.

¹⁴⁷ Ibidem.

¹⁴⁸ Haian Dukhan & Sinan Hawat, 'The Islamic State and the Arab Tribes in Eastern Syria' in: Timothy Poirson & Robert L. Oprisko (red.), *Caliphates and Islamic Global Politics* (Bristol 2014), 49-50.

regeringsgezinde groepen uit de regio te verdrijven.¹⁴⁹ Daarbij waren de stamhoofden ervan overtuigd dat IS hen meer te bieden had dan het in hun ogen gefaalde socialisme van de Ba'ath partij.¹⁵⁰ Met de steun van deze stamhoofden wist IS een schaduwstaat te vestigen in de door de jihadisten gecontroleerde gebieden. Meer gematigde stammen werden verdreven of gedwongen zich aan te sluiten bij IS.

Met betrekking tot democratisering kan gezegd worden dat IS het proces van democratisering in Syrië heeft ondermijnd. Als islamistische beweging die geen religieuze of politieke pluraliteit tolereert is IS in essentie ondemocratisch. Daarbij is het volgens Lakitsch geen legitieme politieke actor voor de Syrische bevolking. Lakitsch geeft hiervoor drie redenen. Ten eerste gebruiken zowel Al-Nusra als IS veel geweld tegen de lokale bevolking, waardoor de bevolking zich tegen hen keert. Ten tweede was IS aanvankelijk een alliantie aangegaan met Al-Nusra en het FSA, maar de partijen kwamen met elkaar in conflict waardoor er nu ook een strijd plaatsvindt tussen IS enerzijds en Al-Nusra en het FSA anderzijds. Hierdoor wordt IS steeds meer beschouwd als een ordinaire militante beweging, in plaats van dat het door de Syriërs wordt gezien als het islamistische alternatief voor Assads regime. Tot slot is IS uitgesproken sektarisch; iedereen die geen soennitische moslim is, wordt als afvallig gezien. IS gaat hiermee ook de strijd aan met sjiitische moslims, iets dat volgens Lakitsch niet gesteund wordt door het merendeel van de Syrische bevolking.¹⁵¹ De steun voor het islamisme, dat sinds de revolutie wordt vertegenwoordigd door extremistische bewegingen als IS, neemt daarom alweer af onder de bevolking.

Wanneer de islamistische bewegingen in Tunesië en Syrië in vergelijkend perspectief worden gezet, kan geconcludeerd worden dat Ennahda in Tunesië een niet-gewelddadige islamistische partij is en dat IS, als belangrijkste islamistische actor in Syrië, wel gewelddadig is. Daarnaast onderscheidt IS zich van andere islamistische organisaties vanwege zijn territoriale doelstellingen. IS staat afwijzend tegenover het concept van de 'natiestaat' en wil daarentegen een nieuw islamitisch kalifaat stichten, gebaseerd op het eerste kalifaat uit de islamitische geschiedenis.¹⁵² Dit *rashidun*-kalifaat, dat bestond van 632 tot 661, is volgens de aanhangers van IS een ideale politieke eenheid waarin het ware islamitische geloof tot uitdrukking komt. Om terug te keren naar dit kalifaat moeten de postkoloniale staatsgrenzen in de Arabische wereld verdwijnen en het territorium van het kalifaat hersteld worden. Ook Al-Qaeda heeft als doel het stichten van een kalifaat. Volgens John Turner onderscheidt Al-Qaeda zich echter van IS vanwege het feit dat het zich afzet tegen Arabische regimes en het westen, maar niet tegen de islamitische burgerbevolking. IS gebruikt daarentegen wel geweld tegen de burgerbevolking in Irak en Syrië. Dit is volgens Turner de reden dat Al-Qaeda's leider Ayman al-Zawahiri in 2014 zijn bondgenootschap met IS beëindigde.¹⁵³

IS is een unieke islamistische organisatie vanwege zijn territoriale doelstellingen in combinatie met excessief gebruik van geweld tegen de burgerbevolking in Syrië. Hiermee onderscheidt de organisatie zich van gematigde islamistische organisaties als Ennahda en de Egyptische Moslimbroederschap.¹⁵⁴ Ook is dit de reden waarom Ennahda wel kan functioneren in

---

¹⁴⁹ Idem, 50.

¹⁵⁰ Idem, 51.

¹⁵¹ Lakitsch (2014), 10.

¹⁵² Yosef Jabareen, 'The emerging Islamic State: Terror, territoriality and the agenda of social transformation', *Geoforum* 58 (2015), 52.

¹⁵³ John Turner, 'Strategic differences: Al-Qaeda's Split with the Islamic State of Iraq and al-Sham', *Small Wars and Insurgencies* 26:2 (2015), 208.

¹⁵⁴ Robert S. Leiken & Steven Brooke, 'The Moderate Muslim Brotherhood', *Foreign Affairs* 86:2 (2007), 107-121.

een democratisch systeem en IS niet. Verder lijken de opvattingen van Ennahda's leider Ghannouchi over realisme en flexibiliteit in het islamisme te passen binnen het gedachtegoed van verlicht islamitisch denken waar Tibi over schrijft. Zowel Tibi als Kaminski stellen echter dat Ennahda een pragmatische partij is die zich slechts voordoet als democratisch, om zo de eigen machtspositie binnen het politieke systeem te versterken. Wat de intentie van Ennahda ook is, feit is dat de partij voorlopig een constructieve bijdrage heeft geleverd aan het democratiseringsproces in Tunesië. Het *engagement* van de islamistische beweging binnen het democratisch systeem is geslaagd, met behoud van politieke pluraliteit. Dit in tegenstelling tot Syrië, waar de islamisten van IS in een gewapende strijd verwickeld is met het oude regime en waar van democratisering nog geen sprake is.

5. Buitenlandse invloeden op het democratiseringsproces

In dit laatste hoofdstuk zal worden gekeken naar de invloed van externe actoren op democratiseringsprocessen in het Midden-Oosten. Er is namelijk een groep democratiseringstheoretici die stellen dat globalisering een belangrijke invloed uitoefent op democratisering. Deze 'globaliseringstheoretici' zijn volgens Hinnebusch te onderscheiden in drie groepen.¹⁵⁵ De eerste groep ziet globalisering voornamelijk als een positieve ontwikkeling. Theoretici in deze groep stellen dat door de economische liberalisering een transnationale middenklasse ontstaat die minder afhankelijk is van de voorzieningen van de staat en die meer inspraak eisen in politieke besluitvormingsprocessen. De tweede groep bestaat uit aanhangers van de *democratic peace*-theorie, die stelt dat democratische staten niet met elkaar in conflict zullen raken omdat zij elkaars maatschappelijke en economische belangen delen. Internationaal gezien leidt dit tot een centrum-periferiestructuur waarbij staten in het democratische centrum vreedzaam naast elkaar bestaan, en staten in de periferie zich bevinden in een vicieuze cirkel van oorlog en de afwezigheid van gemeenschappelijke economische belangen en democratie. Volgens deze groep theoretici bevindt het Midden-Oosten zich in de periferie en is de kans groot dat het daar ook blijven. De derde en laatste groep bestaat uit globaliseringscritici. Zij zien de toenemende globalisering vooral als een verschuiving van de macht van staten naar transnationale ondernemingen en internationale regimes die hun neoliberale gedachtegoed proberen op te dringen aan staten in het Midden-Oosten. In plaats van een transnationale middenklasse ontstaat hieruit volgens hen juist een grotere economische ongelijkheid en toenemende klassenverschillen op internationaal niveau. Daarnaast zijn overheden meer geneigd om te voldoen aan de eisen die deze internationale actoren stellen, dan te luisteren naar hun eigen bevolking. Deze ontwikkeling gaat volgens globaliseringscritici ten koste van het democratische proces.¹⁵⁶

De globaliseringstheorieën die Hinnebusch beschrijft zijn ontwikkeld in de tweede helft van de jaren tachtig en de jaren negentig van de vorige eeuw, een periode die in het teken stond van de val van de Sovjet-Unie en het einde van de Koude Oorlog. De macht van autoritaire regimes in het Midden-Oosten, zoals die van Ben Ali in Tunesië en Assad in Syrië, leek toen nog onverzettelijk. Nu, vijf jaar na het uitbreken van de Arabische Lente, is het de vraag of deze theorieën nog steeds van toepassing zijn op de situatie in het Midden-Oosten. De eerste theorie over een transnationale middenklasse gaat nog steeds niet op voor het gehele Midden-Oosten. In zowel Tunesië als Syrië is nog steeds sprake van een grote economische ongelijkheid. Wel is er in Tunesië, zoals beschreven in

---

¹⁵⁵ Hinnebusch (2006), 389.

¹⁵⁶ Idem, 390.

hoofdstuk 2, onder invloed van globalisering een maatschappelijk middenveld ontstaan die pleit voor liberalisering en democratisering. Met betrekking tot de tweede theorie over *democratic peace* kan gezegd worden dat het Midden-Oosten zich ten opzichte van het democratische centrum nog steeds in de periferie bevindt. Met Tunesië als uitzondering is het nog de vraag of de rest van het Midden-Oosten hier binnen afzienbare termijn uit zal komen. Ook de laatste theorie, die stelt dat er een samenwerking is ontstaan tussen nationale regeringen en internationale neoliberale regimes die het democratisch proces ondermijnt, is gebaseerd op ervaringen met de oude seculiere regimes in het Midden-Oosten. Of deze theorie ook van toepassing is op de nieuwe regering in Tunesië is nog de vraag.

Volgens Hinnebusch zelf heeft het wegvallen van de Sovjet-Unie er in elk geval toe geleid dat er een hegemonie is ontstaan van westerse waarden als liberalisering en democratisering. Dit heeft er volgens Hinnebusch toe geleid dat de internationale gemeenschap een paradoxale houding aanneemt ten aanzien van democratisering in het Midden-Oosten.¹⁵⁷ Hoewel een liberale democratie internationaal als meest ideale bestuursvorm beschouwd wordt en autoritarisme veroordeeld, wordt er in de praktijk nauwelijks iets ondernomen om democratisering in het Midden-Oosten te stimuleren. De reden hiervoor is volgens Hinnebusch dat neoliberale economische belangen, zoals toegang tot olie, nog steeds de boventoon voeren. Ook de sinds 2001 door Amerika gevoerde *'war on terror'* en het conflict tussen Israël en enkele Arabische staten bemoeilijken democratisering in de regio. Lange tijd was het Amerikaanse beleid ten aanzien van het Midden-Oosten gericht op het in stand houden van autoritaire regimes, wat de opkomst van radicale islamistische bewegingen tot gevolg heeft gehad.¹⁵⁸ Het lijkt erop dat enkele Arabische staten hier nu de zure vruchten van plukken.

In dit hoofdstuk zal worden onderzocht in hoeverre de beschreven globaliseringstheorieën nog steeds van toepassing zijn. Hiervoor zal worden gekeken naar de invloed van externe actoren op de ontwikkelingen in Tunesië en Syrië sinds het begin van de Arabische Lente. Volgens Tina Freyburg en Solveig Richter wordt de buitenlandse invloed op democratiseringsprocessen bepaald door de interactie tussen externe actoren en (opkomende) politieke elites in het betreffende land.¹⁵⁹ Een doorslaggevende factor hierbij is in hoeverre bestaande of nieuwe politieke elites open staan voor democratisering en hulp van buitenaf. In elk geval moeten er elementen in de samenleving of politiek zijn die democratisering wensen. De externe actor kan vervolgens de politieke elites steunen bij het democratiseringsproces, of de bevolking mobiliseren om de elites te overtuigen dit te doen. Volgens Freyburg en Richter is er bij een democratiseringsproces altijd hulp van buitenaf nodig.¹⁶⁰ Politieke elites zullen echter eerst een kosten-batenanalyse maken alvorens zij besluiten te democratiseren en buitenlandse hulp in te roepen. Hierbij bepalen zij of de externe actor geloofwaardig en betrouwbaar is, en of er voor hen zelf genoeg voordelen zijn bij democratisering.

Externe actoren en hun buitenlands beleid

Voor het onderzoek naar de buitenlandse invloed op democratiseringsprocessen in Tunesië en Syrië zal in elk geval worden gekeken naar de VS en de EU. De VS en de EU vormen samen immers de 'traditionele' westerse democratieën. Ook is de verspreiding van liberalisme en democratie sinds het einde van de oorlog een belangrijke prioriteit binnen het buitenlands beleid van de VS. Al in de

---

¹⁵⁷ Ibidem.

¹⁵⁸ Idem, 391.

¹⁵⁹ Freyburg & Richter (2015), 497.

¹⁶⁰ Idem, 499.

tweede helft van de jaren tachtig werd de *democratic peace*-theorie een bekend concept in de wetenschappelijke literatuur.¹⁶¹ Na de val van de Sovjet-Unie leidde dit in de VS tot een triomfalisme waarbij de westerse democratie als ultieme bestuursvorm werd gezien. De eerste president na de Koude Oorlog, Bill Clinton, baseerde zijn buitenlands beleid grotendeels op dit principe. Na de aanslagen op het World Trade Center en het Pentagon in 2001 kwam daar onder de regering van George Bush nog een nieuw element bij, namelijk de dreiging van het radicaal islamisme vanuit het Midden-Oosten. Het islamisme werd gezien als nieuwe antithese voor de liberale democratie. Het promoten van democratie in het Midden-Oosten kreeg daardoor prioriteit binnen het Amerikaans buitenlands beleid.¹⁶² Deze trend zet zich nog steeds voort in het buitenlands beleid van Barack Obama.

Volgens Vera van Hüllen heeft de EU daarentegen nooit veel moeite gestoken in politieke liberalisering en democratisering in het Midden-Oosten.¹⁶³ De EU heeft daarom ook weinig tot geen invloed gehad op de gebeurtenissen en uitkomsten van de Arabische Lente. Het is echter wel zo dat in de Arabische landen waar het regime weinig moest hebben van samenwerking met de EU met betrekking tot democratie en mensenrechten, de Arabische Lente de grootste impact heeft gehad. Hierbij verwijst Van Hüllen naar Syrië en Tunesië, waar de autoritaire regimes altijd terughoudend waren in hun samenwerking met de EU, en waar de revolutie vergaande gevolgen heeft gehad. In Marokko en Jordanië daarentegen, was het protest minder radicaal en wisten de politieke elites de situatie te beheersen met een combinatie van repressieve maatregelen en politieke en economische concessies.¹⁶⁴

Hoewel de Europese reactie op de gebeurtenissen in Tunesië in december 2010 afwachtend was, greep de EU de verdere ontwikkelingen tijdens de Arabische Lente aan om een nieuw beleid voor democratisering en mensenrechten in de regio op te zetten. Toch veranderde er, na de revisie van de European Neighbourhood Policy (NEP) in 2011, niet zo veel volgens Van Hüllen.¹⁶⁵ Het beleid ten aanzien van democratisering in het Midden-Oosten bleef gebaseerd op de principes 'differentiatie' en 'conditionaliteit' die al in 2003 waren geïntroduceerd. Conditionaliteit betekent dat de EU regimes in het Midden-Oosten bepaalde tegemoetkomingen doet, op voorwaarde dat zij vooruitgang boeken op het gebied van mensenrechten en democratie. Dit bleef na 2011 in grote lijnen hetzelfde, zij het wat verder in detail uitgewerkt. Daarnaast legde de Europese Commissie meer nadruk op samenwerking met de bevolking en niet-statelijke actoren. Echter, het grootste gedeelte van de financiering ging nog altijd naar de statelijke actoren.¹⁶⁶ De principes van de Euro-Mediterraanse samenwerking op het gebied van democratie en mensenrechten zijn dus nauwelijks veranderd. Desondanks is de samenwerking per individueel land wel degelijk zeer verschillend. In Tunesië is de samenwerking tussen de EU de nieuwe regering met betrekking tot democratisering en mensenrechten sterk verbeterd. In Syrië daarentegen is de samenwerking op dit gebied vrijwel nihil.¹⁶⁷

In het geval van Syrië zal ook nog worden gekeken naar een aantal andere actoren. De instabiliteit als gevolg van de burgeroorlog heeft er toe geleid dat verschillende externe actoren zich met het conflict zijn gaan bemoeien. Met name Rusland is een belangrijke bondgenoot van Assad

---

¹⁶¹ Scott & Carter (2015), 241.

¹⁶² Idem, 242.

¹⁶³ Van Hüllen (2015), 147.

¹⁶⁴ Idem, 149.

¹⁶⁵ Idem, 164.

¹⁶⁶ Idem, 166.

¹⁶⁷ Idem, 181.

geworden. De angst voor het radicaal islamisme lijkt hierbij voor Poetin de belangrijkste drijfveer. In 2013 voorspelden Russische analisten dat de Arabische Lente eerder zou leiden tot de herwaardering van traditionele islamitische waarden in het Midden-Oosten, dan tot een radicale omslag naar een op het westerse model gebaseerde democratie. Het Kremlin bekeek de ontwikkelingen in het Midden-Oosten niet in termen van democratisering, maar in termen van islamisering. Volgens Poetin zelf was de oorzaak van het oplaaiende geweld in Syrië dan ook de invloed van westerse staten die geloven dat democratisering zou leiden tot veiligheid en stabiliteit in de regio.¹⁶⁸ Poetin gaf hiermee aan dat hij niet afwijzend stond tegenover veranderingen in de regio, maar wel tegen een van buitenaf opgelegde democratisering. Waar het volgens de Russen daadwerkelijk om gaat in de regio is de strijd tussen de gematigde islam en het extremistische islamisme, zo stelt Roland Dannreuther.¹⁶⁹ Dit beeld werd voor hen bevestigd met de opkomst van IS in 2014, dat voor de Russen wel degelijk een bedreiging is gaan vormen. Volgens Tobias Schumacher en Cristian Nitoiu bestaat bij Poetin de angst dat de opkomst van het radicaal islamisme een *spillover*-effect zou hebben op de islamitische gemeenschappen in Rusland zelf.¹⁷⁰ Als achterliggende oorzaak voor het radicaal islamisme zag Poetin de valse belofte van de westerse democratie in de jaren negentig.¹⁷¹ Hij zag de verspreiding van de westerse democratie als bedreiging voor zijn eigen centralistische staat en probeerde die verspreiding daardoor zoveel mogelijk tegen te werken. Dit blijkt volgens Dannreuther uit het feit dat Rusland veel humanitaire interventies heeft geblokkeerd door een veto uit te spreken binnen de Veiligheidsraad, ook die in het Midden-Oosten sinds het begin van de Arabische Lente.

Behalve van Rusland krijgt Assad ook militaire steun van Iran en Hezbollah. Hoe deze militaire steun de verhoudingen binnen de Syrische burgeroorlog beïnvloedt, zal verderop in dit hoofdstuk worden onderzocht. Ook China steunt het regime van Assad in de vorm van wapenleveranties, maar omdat China niet actief deelneemt aan de strijd in Syrië en de Chinese regering zich over het algemeen afzijdig houdt van internationale besluitvorming ten aanzien van Syrië, zal China in dit onderzoek verder buiten beschouwing worden gelaten.¹⁷² Wel zal nog kort aandacht worden besteed aan de rol van Turkije. De Turkse regering bemoeit zich namelijk ook actief met het conflict in Syrië.

Samenwerking met de nieuwe Tunesische regering

Na het vertrek van het regime van Ben Ali gaf de VS aanvankelijk veel financiële steun aan Tunesië ten behoeve van het democratiseringsproces. In 2011 was het budget hiervoor 34 miljoen dollar. In 2012 werd het budget echter teruggebracht naar 8,5 miljoen dollar.¹⁷³ Ook werd de focus verlegd van democratisering naar veiligheid en economische ontwikkeling. De EU bleef achter als belangrijkste promotor van democratische hervormingen in Tunesië. De EU was altijd al een belangrijke handelspartner geweest van Tunesië. In 2010 ging 72,1 procent van de totale Tunesische exporten naar EU-lidstaten.¹⁷⁴ De EU wilde deze economische samenwerking waarschijnlijk niet op het spel zetten toen in december 2010 de revolutie in Tunesië begon, waardoor een reactie vanuit de

---

¹⁶⁸ Roland Dannreuther, 'Russia and the Arab Spring: Supporting the Counter-Revolution', *Journal of European Integration* 37:1 (2015), 81.

¹⁶⁹ Ibidem.

¹⁷⁰ Tobias Schumacher & Cristian Nitoiu, 'Russia's Foreign Policy Towards North Africa in the Wake of the Arab Spring', *Mediterranean Politics* 20:1 (2015), 99.

¹⁷¹ Dannreuther (2015), 82.

¹⁷² Mark B. Taylor, 'Law, guns and money: Regulating war economies in Syria and beyond', *Norwegian Peacebuilding Resource Centre Report* (2015).

¹⁷³ Freyburg & Richter (2015), 506.

¹⁷⁴ Idem, 507.

EU lang op zich liet wachten. De Franse en Italiaanse overheden spraken zelfs nog lange tijd hun steun uit voor het regime van Ben Ali. De Tunesische bevolking stond aanvankelijk dan ook erg wantrouwig tegenover de EU.¹⁷⁵ Pas nadat de EU uitdrukkelijk afstand had genomen van het regime en de banktegoeden van Ben Ali's familie in Europa werden bevroren, zagen de Tunesiërs de EU als een serieuze partner voor democratisering.

Vanaf dat moment liep de samenwerking tussen de Tunesische regering en de EU voorspoedig. In 2011 verdubbelde de EU het budget voor bilaterale samenwerking met Tunesië. In dat jaar kwam meer dan de helft van alle buitenlandse financiële steun aan Tunesië uit de EU en zijn lidstaten. Ook assisteerde de EU bij het opzetten van de Nationale Constitutionele Vergadering en het opstellen van de nieuwe grondwet.¹⁷⁶ Het democratiseringsproces stond er in 2011 zo goed voor dat Tunesië, samen met Egypte, een hogere status kreeg bij de onderhandelingen over democratisering met de EU, een status die Marokko en Jordanië al hadden.¹⁷⁷ Dit gaf een enorme boost aan de samenwerking tussen de EU en de interim-regering in Tunesië op het gebied van democratisering en mensenrechten. Op 19 november 2012 werd op dit gebied een nieuw actieplan opgesteld.¹⁷⁸ Ook werd er door de Europees-Tunesische Associatieraad onderhandeld over vrijhandelsakkoorden en samenwerking op het gebied van mobiliteit (migratie).¹⁷⁹ Alleen met de interne aangelegenheden in Tunesië bemoeide de EU zich weinig. Met betrekking tot de binnenlandse politiek in Tunesië adopteerde de EU namelijk een *hands-off* benadering.¹⁸⁰

Uit de goede samenwerking met zowel de VS, de EU en andere handelspartners, waaronder Rusland, blijkt dat de nieuwe Tunesische regering openstaat voor buitenlandse steun bij het democratiseringsproces, zij het wellicht uit pragmatische overwegingen. De samenwerking biedt immers aanzienlijke economische voordelen voor Tunesië. Desalniettemin heeft de samenwerking en economische interdependentie tussen Tunesië en voornamelijk de EU een positief effect op het democratische proces.

Verdeeldheid ten aanzien van Syrië

De internationale gemeenschap reageerde in 2011 nogal terughoudend op de revolutie in Syrië. Werd er door de VN Veiligheidsraad in het geval van Libië meteen sancties opgelegd aan het regime van Muammar al-Gadaffi en militair ingrijpen gelegitimeerd, in Syrië was dit niet het geval. Ook de NAVO heeft bombardementen uitgevoerd in Libië maar, op een aantal NAVO-lidstaten na, niet in Syrië. Volgens Gelvin vreesde de internationale gemeenschap voor een gefragmenteerd en instabiel Syrië.¹⁸¹ Ook de Amerikaanse president Barack Obama stond aanvankelijk terughoudend tegenover militaire interventie in Syrië. Volgens de Amerikaanse regering zou de omverwerping van het Syrische regime tot twee mogelijke scenario's kunnen leiden. Aan de ene kant zou er sektarisch geweld kunnen losbarsten, aan de andere kant zou de Syrische Moslimbroederschap de macht over kunnen nemen. Beide waren voor de Amerikanen geen gewenste scenario's. Ook hoopte Obama volgens Gelvin dat Assad vrede zou kunnen sluiten met Israël.¹⁸² Assads regime bleef echter in staat van oorlog met Israël en een bondgenoot van het door de VS gewantrouwde Iran.

---

¹⁷⁵ Ibidem.

¹⁷⁶ Idem, 506.

¹⁷⁷ Van Hüllen (2015), 176.

¹⁷⁸ Freyburg & Richter (2015), 509.

¹⁷⁹ Van Hüllen (2015), 178.

¹⁸⁰ Idem, 177.

¹⁸¹ Gelvin (2012), hoofdstuk 4.

¹⁸² Ibidem.

De EU heeft sinds het uitbreken van het geweld in Syrië scherpe kritiek geuit op Assads regime. Toch ziet ook Seeberg, net als Van Hüllen, meer continuïteit dan verandering in de uitvoering van de NEP na 2011. Hoewel normatieve doelen een belangrijkere rol moesten gaan spelen, bleven realistische doelen de boventoon voeren.¹⁸³ Democratisering heeft daarbij volgens Seeberg nooit een rol gespeeld. Dit gold ook voor de betrekkingen tussen de EU en Syrië, die in 1977 waren vastgelegd in een samenwerkingsovereenkomst, en die vooral gingen over de handel en economische samenwerking tussen de EU en Syrië. Desondanks heeft de EU, net als de Arabische Liga, Turkije en de VS sancties opgelegd aan het Syrische regime. Volgens Seeberg wilde de EU met de sancties niet alleen bereiken dat het Syrische volk zich tegen Assad keerde, maar ook leden van de politieke en economische elite die Assads regime altijd gesteund hadden.¹⁸⁴ De repressieve maatregelen tegen Syrië werden uitgevoerd binnen het kader van het Gemeenschappelijk Buitenlands- en Veiligheidsbeleid van de EU en omvatten een wapenembargo, reisverboden, en economische en financiële sancties.¹⁸⁵ De export van goederen naar Syrië vanuit de EU werd grotendeels stilgelegd en tegoeden binnen de EU van personen die verbonden waren aan Assads regime werden bevroren. Vanaf september 2011 werd ook de import van Syrische olie en petroleum verboden. Deze werd in april 2013 echter weer deels toegestaan om de Syrische bevolking en de oppositie te steunen, omdat de olie nu wel geïmporteerd mocht worden vanuit gebieden die door de oppositie gecontroleerd werden.¹⁸⁶

Vooralsnog hebben de sancties niet tot het einde van Assads regime geleid. De reden hiervoor is volgens Seeberg dat de politieke en economische elites nog geen geloofwaardige alternatief hebben gevonden voor Assad. Daarom blijven ze Assad voorlopig trouw, ook al verliest het regime internationaal gezien aan legitimiteit.¹⁸⁷ Daarnaast is het zo dat, met de opkomst van radicale islamistische bewegingen, Assads bewering dat hij strijdt tegen islamistisch extremisme waarheid lijkt te worden. Dit maakt een alternatief voor het Syrische regime, dat onder huidige omstandigheden waarschijnlijk het islamistische IS zal zijn, nog onwenselijker voor de elites. Ook maakt het de door de EU opgelegde sancties minder effectief, omdat die juist tot doel hadden om de elites los te weken van Assad. Desondanks is het voor de Ba'ath partij moeilijker geworden om de meritocratie en privileges voor de elite in stand te houden. Ook is het voor de partij steeds moeilijker geworden om te investeren in publieke projecten en diensten. Dit heeft de steun onder de Syrische bevolking voor het regime verder doen afnemen.¹⁸⁸

Het Syrische regime wordt op dit moment nog gesteund door Rusland, Iran, Hezbollah en nog enkele kleinere sjiiitische partijen. Iran is een overwegend sjiiitisch land en het regime in Teheran is altijd een bondgenoot geweest van de Syrische Ba'ath partij. Iran strijdt daarom, net als de sjiiitische partij Hezbollah, aan de zijde van Assad. Rusland verleent sinds september 2015 voornamelijk luchtsteun aan het regime. Het Syrische regime was altijd al een bondgenoot geweest van Rusland. De Russische president Vladimir Poetin stond daarom aanvankelijk kritisch tegenover een internationale militaire interventie in Syrië en was het meestal oneens met de overige leden van de

---

¹⁸³ Peter Seeberg, 'The EU and the Syrian Crisis: The Use of Sanctions and the Regime's Strategy for Survival', *Mediterranean Politics* 20:1 (2015), 19.

¹⁸⁴ Idem, 23.

¹⁸⁵ Van Hüllen (2015), 181.

¹⁸⁶ Seeberg (2015), 26.

¹⁸⁷ Idem, 27.

¹⁸⁸ Idem, 28.

VN Veiligheidsraad over het te voeren beleid ten aanzien van Syrië.¹⁸⁹ Op 4 oktober 2011 blokkeerde Rusland een resolutie van de Veiligheidsraad waarin stond dat sancties zouden worden opgelegd aan het Syrische regime als deze niet zou stoppen met de systematische schendingen van mensenrechten en het gebruik van geweld tegen de burgerbevolking. Vervolgens nam Assad, gesteund door het Russische veto, de beslissing om terug te vechten tegen de oppositie, waardoor het geweld verder escaleerde en het Vrije Syrische Leger werd opgericht.¹⁹⁰ In 2012 en 2014 blokkeerde Rusland nogmaals een resolutie voor het instellen van sancties of militaire acties tegen het Syrische regime. Volgens Roland Dannreuther was een van de redenen hiervoor dat Rusland wapens kon blijven leveren aan het Syrische regime. De Russische regering rechtvaardigde de steun aan Assad door te stellen dat als de internationale gemeenschap bepaalde oppositiegroepen zou steunen, het politieke proces teveel van buitenaf zou worden beïnvloed.¹⁹¹ Ook veronderstelden de Russen dat het regime nooit omvergeworpen zou kunnen worden zonder westerse militaire steun, maar dat het westen helemaal niet bereid was om militaire steun te verlenen aan de oppositie. Dit leidde tot een militaire patstelling tussen het door de Russen gesteunde Syrische regime en de oppositiegroepen.¹⁹² Deze patstelling bestaat op dit moment nog steeds.

Tot slot zal nog kort aandacht besteed worden aan de rol van Turkije bij het conflict in Syrië. Turkije is immers een belangrijke regionale actor, zeker voor de EU omdat het land een buffer vormt tussen Syrië en de Europese buitengrenzen. Het beleid van de regerende Turkse Partij voor Rechtvaardigheid en Ontwikkeling (AKP) was volgens Ziya Öniş tot het uitbreken van de Arabische Lente altijd gebaseerd op 'wederzijdse belangen door economische interdependentie en nauwe politieke samenwerking gebaseerd op culturele affiniteit en moslimbroederschap'.¹⁹³ Het beleid was volgens Öniş niet gericht op democratisering, maar eerder op het Westfaalse principe van non-interventie. Turkije werkte dan ook nauw samen met enkele autoritaire regimes in de regio, waarvoor de Turkse regering veel kritiek kreeg vanuit de bevolking. Met het uitbreken van de Arabische Lente in 2011 werd de regering voor een dilemma geplaatst; enerzijds was het in het belang van Turkije dat de bestaande regimes in stand bleven, anderzijds was het in moreel opzicht beter om de revolutionaire bewegingen te steunen.

Vanwege dit dilemma nam Turkije aanvankelijk een ambivalente houding aan met betrekking tot de revolutie in Syrië. De Turkse regering steunde de opstandelingen en riep op tot hervormingen, maar was tegelijkertijd van mening dat Assads regime een leidende rol moest spelen bij die hervormingen.¹⁹⁴ De relatie tussen de Turkse regering en het regime kwam echter op gespannen voet te staan toen duidelijk werd dat Turkije heimelijk een aantal oppositiegroepen steunde, terwijl het officiële beleid nog gericht was op verandering vanuit het bestaande regime. Deze strategie bleek dan ook onhoudbaar, waardoor Turkije zijn steun voor het regime introk. Vanaf augustus 2011 werd de Turkse regering uitgesproken voorstander van democratisering in Syrië. Volgens Mark Haas was de reden hiervoor dat Turkije alvast op vriendschappelijke voet zou staan met een eventuele nieuwe democratisch gekozen regering in Syrië, en tegelijk zijn relaties met de westerse democratieën zou

---

¹⁸⁹ Robert O. Freedman, 'Russia and the Arab Spring: A Preliminary Appraisal' in: Mark L. Haas & David W. Lesch (red.), *The Arab Spring: Change and Resistance in the Middle East* (Boulder 2013) e-book, 204.

¹⁹⁰ Idem, 206-207.

¹⁹¹ Dannreuther (2015), 84.

¹⁹² Idem, 85.

¹⁹³ Ziya Öniş, 'Turkey and the Arab Spring: Between Ethics and Self-Interest', *Insight Turkey* 14:3 (2012), 46.

¹⁹⁴ Mark L. Haas, 'Turkey and the Arab Spring: Ideological Promotion in a Revolutionary Era' in: Mark L. Haas & David W. Lesch (red.), *The Arab Spring: Change and Resistance in the Middle East* (Boulder 2013) e-book, 153.

kunnen verbeteren.¹⁹⁵ De VS en de EU drongen er bij Turkije namelijk op aan om een meer proactieve houding aan te nemen ten opzichte van het Syrische regime, en lieten hun ontevredenheid blijken wanneer Turkije er niet in slaagde om de beloofde economische sancties tegen het regime uit te voeren.¹⁹⁶ De invloed van de Turkse regering op het Syrische regime bleek echter kleiner dan men aanvankelijk had verwacht.

Wanneer de opstelling van de VS en de EU in Tunesië en Syrië sinds het begin van de Arabische Lente naast elkaar gezet worden, kan geconcludeerd worden dat zowel de VS als de EU vast proberen te houden aan westerse waarden als democratie en respect voor mensenrechten. In Tunesië hebben de VS en de EU een aanzienlijke bijdrage geleverd aan het democratiseringsproces. Dit is waarschijnlijk gedeeltelijk te verklaren door het belang dat zij hebben bij stabiliteit in de regio en de economische belangen van de EU. Hoewel Assad volgens Hinnebusch lange tijd gesteund werd door de westerse machten, was dit vanaf 2011 niet meer mogelijk vanwege het geweld en de mensenrechtenschendingen die gepleegd werden door zijn regime. Ondanks het feit dat Assad claimde een *'war on terror'* te voeren net als de VS, werd hij door de VS en de EU niet langer beschouwd als legitieme machthebber.¹⁹⁷ Voor Rusland, daarentegen, zijn westerse waarden als democratie en mensenrechten minder belangrijk. Poetin nam daarom een meer pragmatische houding aan ten aanzien van de Arabische Lente. Hij zag de nieuwe regering in Tunesië voornamelijk als nieuwe handelspartner en het regime van Assad als bondgenoot in de strijd tegen het radicaal islamisme. Het verspreiden van democratie was daarbij van minder belang. De verdeeldheid binnen die internationale gemeenschap ten aanzien van het conflict in Syrië en de bemoeienis van verschillende externe actoren hebben ertoe geleid dat de politieke stabiliteit die nodig is voor democratisering verder weg lijkt dan ooit.

6. Conclusie

In deze scriptie is onderzocht welke factoren er toe hebben bijgedragen dat er na de Arabische Lente in Tunesië een democratiseringsproces op gang is gekomen en in Syrië juist helemaal geen sprake is van een democratiseringsproces. Traditionele democratiseringstheorieën over het Midden-Oosten zijn ontwikkeld in de periode dat autoritaire regimes de macht nog stevig in handen hadden in deze regio. Over democratisering in het Midden-Oosten na de Arabische Lente wordt nog weinig gesproken in de wetenschappelijke literatuur. De reden hiervoor is waarschijnlijk dat er in veel delen in de regio nauwelijks sprake is van democratisering en de enige democratie, Tunesië, nog fragiel is. Toch is het interessant om te kijken in hoeverre traditionele democratiseringstheorieën over het Midden-Oosten nog van toepassing zijn na de gebeurtenissen van de Arabische Lente, en of de recente ontwikkelingen in de Arabische wereld nieuwe inzichten bieden met betrekking tot democratisering. In deze scriptie is geprobeerd om de verhouding tussen die ontwikkelingen en bestaande theorieën helder uiteen te zetten. Hierbij zijn Tunesië en Syrië als vergelijkende casestudies genomen omdat de uitkomsten van de Arabische Lente in beide landen elkaars uitersten lijken. In beide landen is gekeken naar een viertal factoren, namelijk de sociale en economische omstandigheden, de rol van elites, de rol van de politieke islam en de buitenlandse invloed op het democratiseringsproces.

Bij de sociale en economische omstandigheden is gekeken naar structurele factoren zoals

---

¹⁹⁵ Idem, 168.

¹⁹⁶ Öniş (2012), 53.

¹⁹⁷ Droz-Vincent (2014), 55.

etnische en religieuze verdeeldheid, en economische verhoudingen. Deze factor is opgenomen in het onderzoek omdat de Moderniseringstheorie, een van de oudste democratiseringstheorieën, veel waarde hecht aan deze structurele factoren. De traditionele Moderniseringstheorie stelt dat een hogere levensstandaard vanzelf leidt tot sociale mobilisatie en een maatschappij die meer inspraak eist in politieke besluitvorming. Omdat dit theoretisch model echter niet overal van toepassing leek, werd er een nieuwe variant op deze Moderniseringstheorie ontwikkeld. Volgens aanhangers van deze latere Moderniseringstheorie heeft modernisering in het Midden-Oosten niet tot een grotere middenklasse heeft geleid, maar juist tot meer economische ongelijkheid waarbij de economische en politieke macht bij de bestaande elites is gebleven. Deze elites hadden geen belang bij democratisering.

De latere Moderniseringstheoretici baseerden hun ideeën op empirisch onderzoek in ontwikkelingslanden. Wanneer de economische geschiedenis van Tunesië en Syrië in beschouwing worden genomen, kan inderdaad vastgesteld worden dat de economische liberalisering die beide landen in de jaren zeventig doorvoerden, en die in lijn was met een algemene liberalisering van de wereldeconomie, een grotere economische ongelijkheid tot gevolg had. Ten opzichte van de geïndustrialiseerde westerse economieën hadden Tunesië en Syrië immers een slechte concurrentiepositie. Ook leidde de liberalisering in beide landen tot een toename in cliëntelisme en vriendjespolitiek, dat ten koste ging van de economische positie van het merendeel van de bevolking.

Hoewel Tunesië en Syrië beide te maken hadden met grote economische ongelijkheid, is het opvallend dat het democratiseringsproces in Tunesië wel geslaagd is maar in Syrië niet. De reden hiervoor moet worden gezocht in de bevolkingssamenstelling van beide landen. In Syrië ging de economische ongelijkheid samen met een etnisch en religieus sterk verdeelde samenleving. De welvarendste groep Syriërs waren de alawieten, die deel uitmaakten van het netwerk rondom het regime van Assad dat eveneens overwegend alawitisch was. Hoewel Assad aanvankelijk ook elites uit andere bevolkingsgroepen aan zich probeerde te verbinden, groeiden de alawieten uit tot de meest bevoorrechte groep binnen de Syrische samenleving. Dit leidde tot een steeds grotere ontevredenheid bij de rest van de Syrische bevolking. Deze ontevredenheid speelde een belangrijke rol bij het uitbreken van de Arabische Lente in Syrië, maar was vervolgens ook een factor die het democratiseringsproces bemoeilijkte. Dit in tegenstelling tot Tunesië, waar de bevolking relatief sterk homogeen is, en waar sektarische scheidingen dus geen belemmering vormden voor het democratiseringsproces. In Tunesië is er sprake van grotere nationale eenheid en daarmee inclusiviteit, iets dat volgens Rustow en Hinnebusch belangrijke voorwaarden zijn voor democratisering.

Sociale en economische verhoudingen spelen een belangrijke rol, maar geven niet een afdoende verklaring voor het slagen dan wel falen van het democratiseringsproces. Zoals Hinnebusch en Lynch stelden, is de wisselwerking tussen structuur en *agency* een belangrijke factor. Politieke actoren zullen namelijk alleen besluiten om te democratiseren wanneer dit in hun eigen belang is, en dit is deels afhankelijk van de samenleving waarin zij opereren. Na het vertrek van Ben Ali in Tunesië moesten de overgebleven politieke elites wel meewerken aan democratisering, omdat zij anders helemaal niet meer geaccepteerd zouden worden door de hervormingsgezinde oppositie. Voor hen was het een logische strategische zet om een coalitie aan te gaan met Ennahda, de partij die wel op brede steun kon rekenen vanuit de Tunesische bevolking en daarom ook mee wilde werken aan het democratiseringsproces. In Syrië, daarentegen, weigerde het regime van Assad om op te stappen. Assad bleef zichzelf beschouwen als legitieme machthebber en strijder tegen het radicaal islamisme. Hierin werd hij gesteund door de alawitische elites en een deel van het leger. Ook in het geval van

Syrië is er sprake van een wisselwerking tussen structuur en *agency*; Assad maakt gebruik van het feit dat de Syrische samenleving sterk verdeeld is en de oppositie daarom nog geen geloofwaardig alternatief heeft kunnen bieden voor zijn regime.

Het vacuüm dat in Syrië is ontstaan na de Arabische Lente, heeft geleid tot de opkomst van het islamisme, een ontwikkeling waar trouwens zowel Syrië als Tunesië mee te maken heeft. De relatie tussen het islamisme en democratisering is dan ook de derde factor die onderzocht is binnen het kader van deze scriptie. Het islamisme kan volgens Tibi worden omschreven als de politieke variant van de islam, die pleit voor een politiek systeem gebaseerd op de principes van de *shari'a*. Het islamisme, vreedzaam of gewelddadig, is volgens Tibi per definitie niet verenigbaar met democratie. Het feit dat de islamistische partij Ennahda deel uitmaakt van het democratische systeem in Tunesië is volgens hem dan ook een puur pragmatische keuze, ondanks de 'verlichte' retoriek van partijleider Ghannouchi. Ennahda laat hiermee wel zien dat het islamisme en democratie in theorie niet met elkaar verenigbaar zijn, maar dat dit in de praktijk, door middel van *engagement*, wel mogelijk is. Ook zou Tunesië zonder Ennahda nooit een echte democratie kunnen zijn, omdat de partij een groot deel van het Tunesische electoraat vertegenwoordigt. Ennahda heeft het vermogen om groepen in de samenleving aan zich te binden, die anders wellicht zouden radicaliseren. Hiermee draagt Ennahda bij aan de inclusiviteit van de gehele Tunesische bevolking en dus aan het democratisch proces.

Deze situatie in Tunesië staat in schril contrast met de situatie in Syrië sinds het begin van de Arabische Lente. In Syrië strijden verschillende gewelddadige islamistische bewegingen tegen het Syrische regime en tegen elkaar. De grootste en meest gewelddadige van deze bewegingen is IS, die niet alleen een strijd voert tegen het Syrische regime, maar ook met het niet-soennitische deel van de Syrische bevolking. Het voortdurende conflict in Syrië beperkt de activiteiten van het maatschappelijk middenveld, en daarmee de mogelijkheden tot democratisering.

Tot slot is er onderzoek gedaan naar de buitenlandse invloed op democratiseringsprocessen in Tunesië en Syrië. Traditionele globaliseringstheoretici richten zien de buitenlandse invloed op democratiseringsprocessen vooral in het licht van het einde van de Koude Oorlog en de 'overwinning' van het neoliberalisme. Hoewel deze factoren zeker invloed hebben gehad op de politiek en samenlevingen in het Midden-Oosten, is de geopolitieke situatie sterk veranderd met de opkomst van het radicaal islamisme en de *war on terror* die sinds het begin van de eenentwintigste eeuw internationaal wordt gevoerd. Daarnaast weet ook Rusland onder Poetin opnieuw zijn positie binnen de internationale politiek te versterken. Om de huidige situatie in Tunesië en Syrië te begrijpen, zijn deze internationale ontwikkelingen in overweging genomen. Hierbij is in elk geval gekeken naar de VS en de EU, die beschouwd kunnen worden als de vertegenwoordigers van de liberale democratie. Uit hun beleid ten aanzien van het Midden-Oosten is duidelijk geworden dat beide grootmachten nog steeds vasthouden aan westerse waarden als liberalisme en democratisering.

Het buitenlands beleid van internationale actoren heeft verschillende effecten gehad op de democratiseringsprocessen in Tunesië en Syrië. In Tunesië heeft de economische en politieke samenwerking met de VS en de EU geleid tot verdere liberalisering en democratisering. In Syrië hebben de VS en de EU kort na het uitbreken van de revolutie hun steun aan het regime van Assad opgezegd. Ondanks de claim van Assad dat hij een bondgenoot is in de strijd tegen het radicaal islamisme, passen de acties van het regime niet bij de waarden die de VS en de EU willen uitdragen. In de westerse wereld heeft Assad zijn legitimiteit dan ook vrijwel volledig verloren. Poetin, daarentegen, beschouwt Assad nog steeds als legitieme machthebber. Voor Poetin is Assad immers

nog wel een belangrijke bondgenoot in de strijd tegen het radicaal islamisme. Daarnaast hecht hij minder waarde aan westerse principes van liberalisme en democratie, en ziet hij het opdringen van deze principes door westerse staten aan de rest van de wereld juist als belangrijke oorzaak voor de huidige politieke onrust in het Midden-Oosten en voor de opkomst van extremistische bewegingen. De verdeelde houding die de internationale gemeenschap aanneemt ten aanzien van Assads regime, met enerzijds de westerse sancties en anderzijds de militaire steun van Rusland, draagt bij aan de patstelling tussen het regime en de oppositie en ondermijnt hiermee het democratiseringsproces.

Aan het einde van deze scriptie kan geconcludeerd worden dat de traditionele democratiseringstheorieën wel een gedeeltelijke, maar geen volledige verklaring kunnen geven voor de recente ontwikkelingen in Tunesië en Syrië. De traditionele Moderniseringstheorie, die gebaseerd is op ervaringen in de geïndustrialiseerde westerse wereld, waar een hogere levensstandaard hand in hand ging met politieke liberalisering, niet zonder meer kan worden toegepast op het Midden-Oosten. Later onderzoek in het Midden-Oosten toonde aan dat modernisering hier niet automatisch tot economische groei en gelijkheid heeft geleid, maar dat dit juist tot meer ongelijkheid tussen de bestaande elites en de rest van de bevolking leidde. Door middel van cliëntelisme en vriendjespolitiek wist de elite het nieuw verworven kapitaal voor zichzelf te houden. Met dit gegeven dient rekening te worden gehouden bij het onderzoek naar democratiseringsprocessen in het Midden-Oosten. De economische en sociale verhoudingen zijn namelijk voor een groot deel bepalend voor de wisselwerking tussen structuur en *agency*, ofwel de manier waarop politieke actoren reageren op ontwikkelingen in de samenleving. Ook in dit onderzoek is gebleken dat de samenstelling van de bevolking (structuur) in Tunesië en Syrië, bepalend is geweest voor de besluiten die de politieke elites in beide landen hebben genomen. Zo wist Assad in Syrië een machtspositie te behouden door in te spelen op de bestaande sektarische scheidingen in Syrië.

De ontwikkelingen tijdens en na de Arabische Lente in Tunesië hebben laten zien dat democratiseringsprocessen zowel bottom-up als top-down kunnen plaatsvinden. De aanzet tot democratisering werd namelijk gegeven door de Tunesische bevolking, waarna verschillende politieke actoren het democratiseringsproces hebben voltooid. Dit toont nogmaals aan dat het bij het onderzoek naar democratiseringsprocessen van belang is om zowel naar structuur als naar *agency* als naar de wisselwerking tussen beide te kijken.

Verder is er nog een aspect dat specifiek bij het onderzoek naar democratiseringsprocessen in het Midden-Oosten in beschouwing moet worden genomen, namelijk de opkomst van het islamisme. Traditionele democratiseringstheorieën houden geen rekening met het islamisme dat een nieuwe dimensie heeft toegevoegd aan de dynamiek tussen structuur en *agency*. De populariteit van een partij als Ennahda in Tunesië bewijst echter dat de islam een belangrijke plaats heeft in de Tunesische samenleving. Door de opkomst van radicaal islamistische bewegingen in verschillende delen van het Midden-Oosten rijst de vraag of de islam wel samen gaat met democratisering. Hoewel verschillende theoretici hierover van mening verschillen, toont Ennahda door zijn samenwerking met seculiere politieke partijen aan dat dit in de praktijk wel degelijk mogelijk is.

Tot slot zijn er nog de theoretici die globalisering als belangrijke factor aanwijzen bij democratiseringsprocessen. Traditionele globaliseringstheorieën, die zijn ontwikkeld in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw, hebben de overwinning van de VS en het neoliberalisme als uitgangspunt. Hierbij houden zij echter geen rekening met de veranderde geopolitieke verhoudingen door de opkomst van het radicaal islamisme en de *war on terror*. Bij het onderzoek naar recente democratiseringsprocessen in het Midden-Oosten, zal ook rekening moeten worden gehouden met

deze ontwikkelingen.

Concluderend kan gezegd worden dat de bestaande democratiseringstheorieën als de latere Moderniseringstheorie en de globaliseringstheorie wel degelijk van waarde kunnen zijn bij het verklaren van recente democratiseringsprocessen in het Midden-Oosten. Het enige wat ontbreekt bij deze theorieën is de opkomst van het islamisme. Om een goed inzicht te krijgen in democratiseringsprocessen in het Midden-Oosten zal dus rekening moeten worden gehouden met de opkomst van het islamisme zowel op lokaal, regionaal als internationaal niveau. Deze conclusie zou een aanleiding kunnen zijn voor vervolgonderzoeken naar de invloed van de Arabische Lente op democratiseringsprocessen in de overige Arabische staten. Dit zou bijvoorbeeld een onderzoek kunnen zijn naar de vraag waarom Egypte erin slaagde om verkiezingen te houden in 2012, maar de gekozen president alweer is afgezet door het leger, of waarom ook Libië er nog niet in is geslaagd om een democratisch systeem op te zetten. Ook zou nog verder onderzoek gedaan kunnen worden naar de invloed van andere externe actoren op het voortdurende conflict in Syrië, bijvoorbeeld de invloed van de Arabische Liga of Israël.

Aangehaalde literatuur

Alexander, Christopher, 'Back from the Democratic Brink: Authoritarianism and Civil Society in Tunisia', *Middle East Report* 205, Middle East Studies Networks: The Politics of a Field (1997), 34-38.

Amar, Paul & Vijay Prashad (red.), *Dispatches from the Arab Spring: Understanding the new Middle East* (Minneapolis 2013) e-book.

Amnesty International, 'Syria: 30 years on, Hama survivors recount the horror' (28 februari 2011), <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2012/02/syria-years-hama-survivors-recount-horror/> (14 februari 2016).

Bayat, Asef, *Life as Politics: How Ordinary People Change the Middle East* (Stanford 2013) e-book.

Boubekeur, Amel, 'Islamists, secularists and old regime elites in Tunisia: bargained competition', *Mediterranean Politics* 21:1 (2016), 107-127.

Bromley, Simon, 'Middle East Exceptionalism – Myth or Reality?' in: D. Potter et al., *Democratization* (Cambridge 1997), 321-344.

Brooks, Risa, 'Abandoned at the Palace: Why the Tunisian Military Defected from the Ben Ali Regime in 2011' *Journal of Strategic Studies* 36:2 (2013), 205-220.

Cammatt, Melani, *Political Economy of the Arab Uprisings*. Westview Press Spotlight (Boulder 2013) e-book.

Cavatorta, Francesco & Rikke Hostrup Haugbølle, 'The End of Authoritarian Rule and the Mythology of Tunisia under Ben Ali', *Mediterranean Politics* 17:2 (2012), 179-195.

Cesari, Jocelyne, *The awakening of Muslim democracy: religion, modernity and the state* (New York 2014).

Clancy-Smith, Julia, 'From Sidi Bou Zid to Sidi Bou Said: A Longue Durée Approach to the Tunisian Revolutions', in: Mark L. Haas & David W. Lesch (red.), *The Arab Spring: Change and Resistance in the Middle East* (Boulder 2013) e-book, 13-34.

Dannreuther, Roland, 'Russia and the Arab Spring: Supporting the Counter-Revolution', *Journal of European Integration* 37:1 (2015), 77-94.

Droz-Vincent, Philippe, "'State of Barbary" (Take Two): From the Arab Spring to the Return of Violence in Syria', *The Middle East Journal* 68:1 (2014), 33-58.

Dukhan, Haian & Sinan Hawat, 'The Islamic State and the Arab Tribes in Eastern Syria' in: Timothy Poirson & Robert L. Oprisko (red.), *Caliphates and Islamic Global Politics* (Bristol 2014), 49-56.

Eposito, John L., *Islam and Democracy after the Arab Spring* (Oxford 2016) e-book.

Freedman, Robert O., 'Russia and the Arab Spring: A Preliminary Appraisal' in: Mark L. Haas & David W. Lesch (red.), *The Arab Spring: Change and Resistance in the Middle East* (Boulder 2013) e-book, 195-218.

Freyburg, Tina & Solveig Richter, 'Local actors in the driver's seat: Transatlantic democracy promotion under regime competition in the Arab World', *Democratization* 22:3 (2015), 496-518.

Gelvin, James L., *The Arab Uprisings: What everyone needs to know* (Oxford en New York 2012) e-book.

Gerber, Haim, *The Social Origins of the Middle East* (Boulder 1987).

Ghanem, Hafez, *The Arab Spring five years later: towards great inclusiveness* (Washington 2016) e-book.

Grand, Stephen R., *Understanding Tahrir Square: What transitions elsewhere can teach us about the prospects for Arab democracy* (Washington 2014) e-book.

Haas, Mark L., 'Turkey and the Arab Spring: Ideological Promotion in a Revolutionary Era' in: Mark L. Haas & David W. Lesch (red.), *The Arab Spring: Change and Resistance in the Middle East* (Boulder 2013) e-book, 152-173.

Haas, Mark L. & David W. Lesch (red.), *The Arab Spring: Change and Resistance in the Middle East* (Boulder 2013) e-book.

Hinnebusch, Raymond, 'Authoritarian persistence, democratization theory and the Middle East: An overview and critique', *Democratization* 13:3 (2006), 373-395.

Hüllen, Vera van, *EU democracy promotion and the Arab Spring: International cooperation and authoritarianism* (Basingstoke 2015).

Human Rights Watch, 'Syria: Events of 2008' (2009), <https://www.hrw.org/world-report/2009/country-chapters/syria> (14 februari 2016).

Human Rights Watch, 'Tunisia: Events of 2008' (2009), <https://www.hrw.org/world-report/2009/country-chapters/tunisia> (14 februari 2016).

- Jabareen, Yosef, 'The emerging Islamic State: Terror, territoriality and the agenda of social transformation', *Geoforum* 58 (2015), 51-55.
- Kaminski, Joseph, 'Comparing Goals and Aspirations of National vs. Transnational Islamist Movements' in: Timothy Poirson en Robert L. Oprisko (red.), *Caliphates and Islamic Global Politics* (Bristol 2014), 35-48.
- Lakitsch, Maximilian, 'Islamic State, the Arab Spring and the disenchantment with Political Islam', in Timothy Poirson en Robert L. Oprisko (red.), *Caliphates and Islamic Global Politics* (Bristol 2014), 6-15.
- Larémont, Ricardo Rene (red.), *Revolution, revolt and reform in North-Africa: the Arab Spring and beyond* (New York 2014) e-book.
- Leiken, Robert S. & Steven Brooke, 'The Moderate Muslim Brotherhood', *Foreign Affairs* 86:2 (2007), 107-121.
- Lesch, David W., 'The Uprising That Wasn't Supposed to Happen: Syria and the Arab Spring', in Mark L. Haas & David W. Lesch (red.), *The Arab Spring: Change and Resistance in the Middle East* (Boulder 2013) e-book, 79-96.
- Lynch, Marc, *Arab uprisings explained: New contentious politics in the Middle East* (New York 2014) e-book.
- Murphy, Emma C., 'The Tunisian elections of October 2011: A democratic consensus' *The Journal of North African Studies* 18:2 (2013), 231-247.
- Öniş, Ziya, 'Turkey and the Arab Spring: Between Ethics and Self-Interest', *Insight Turkey* 14:3 (2012), 45-63.
- Owen, Roger, *State, Power and Politics in the Making of the Modern Middle East* (derde editie; Hoboken 2013) e-book.
- Parekh, Bhikhu, 'The Cultural Particularity of Liberal Democracy', *Political Studies* 40:1 (1992), 160-175.
- Pickard, Duncan, 'Prospects for Implementing Democracy in Tunisia', *Mediterranean Politics* 19:2 (2014), 259-264.
- Phillips, Christopher, 'Sectarianism and Conflict in Syria', *Third World Quarterly* 36:2 (2015), 357-376.
- Rustow, Dankwart, 'Transitions to Democracy', *Comparative Politics* 2:3 (1970), 337-363.
- Schumacher, Tobias & Cristian Nitoiu, 'Russia's Foreign Policy Towards North Africa in the Wake of the Arab Spring', *Mediterranean Politics* 20:1 (2015), 97-104.
- Scott, James M. & Ralph G. Carter, 'From Cold War to Arab Spring: Mapping the effects of paradigm shifts on the nature and dynamics of US democracy assistance to the Middle East and North Africa', *Democratization* 22:4 (2015), 738-763.
- Seale, Patrick, *Asad: The Struggle for the Middle East* (Berkeley 1995).

Seeberg, Peter, 'The EU and the Syrian Crisis: The Use of Sanctions and the Regime's Strategy for Survival', *Mediterranean Politics* 20:1 (2015), 18-35.

Sluglett, Peter, 'An Improvement on Colonialism? The 'A' mandates and their legacy in the Middle East', *International Affairs* 90:2 (2014), 413-427.

Taylor, Mark B., 'Law, guns and money: Regulating war economies in Syria and beyond', *Norwegian Peacebuilding Resource Centre Report* (2015).

Tibi, Bassam, *The Shari'a state: Arab Spring and democratization* (Hoboken 2013) e-book.

Tosh, John, *The Pursuit of History* (vijfde editie; Londen 2010).

Turner, John, 'Strategic differences: Al-Qaeda's Split with the Islamic State of Iraq and al-Sham', *Small Wars and Insurgencies* 26:2 (2015), 208-225.

Ware, Alan, 'Liberal Democracy: One Form or Many?', *Political Studies* 40 (1992), 130-145.

Zakaria, Fareed, 'The Rise of Illiberal Democracy', *International Affairs* 76:6 (1997), 22-43.

Zemni, Sami, 'The Extraordinary Politics of the Tunisian Revolution: The Process of Constitution Making', *Mediterranean Politics* 20:1 (2015), 1-17.